

**Lokalne konsultacije sa predstavnicima civilnog društva
o osnivanju Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim
zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u nekadašnjoj
SFRJ (REKOM)**

11.06.2009.

Leskovac, Srbija

Organizator: Žene za mir, Leskovac

Dnevni red

10:00 -10:15	Otvaranje skupa
Nevena Kostić, Žene za mir, Leskovac
10:15 – 10:30	Konsultacije civilnog društva o osnivanju REKOM: cilj i tok konsultativnog procesa
Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Beograd
10:30 – 11:00	Dokumentarni film Inicijativa REKOM • Zašto REKOM
Staša Zajović, Žene u crnom, Beograd
11:00 – 11:30	Najbolja iskustva drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti
Maja Pešić, Žene u crnom

Mandat komisije
Kriterijumi za izbor i način izbora članova komisije
Struktura komisije
Javno slušanje žrtava
Odnos prema počiniocima zločina |
| 11:30 – 12:30 | Kakav REKOM
Predlozi i preporuke
Moderatorica: Jelena Cakić, Žene za mir, Leskovac |
12:30 – 13:00	Pauza
13:00 – 14:30	Kakav REKOM: nastavak diskusije
14:30 – 15:00	Zaključci

Učesnici

1. Vjačeslav Nešić, Univerzitet u Nišu/Gradski odbor Srpskog pokreta obnove, Leskovac
2. Nebojša Krstić, Srpski pokret obnove, Leskovac
3. Živojin Tasić, Leskovac
4. Aleksandar Mihajlović, Demokratska stranka, Leskovac
5. Jasmina Mitrović, Demokratska stranka Vlasotince, SOS Vlasotince, Vlasotince
6. Svetlana Šarić, SOS telefon Vlasotince, Vlasotince
7. Dobrosav Nešić, Odbor za ljudska prava, Leskovac
8. Ljiljana Stojanović, Centar za demokratiju i razvoj Juga Srbije, Leskovac.
9. Valentina Vukosavljević-Pavlović, Fond za razvoj grada Leskovca, Leskovac.
10. Violeta Tasić, advokat, Leskovac
11. Suzana Matejić, advokat, Leskovac
12. Nebojša Kitanović, Progres centar, Leskovac
13. Vesna Karanfilović, Veterani Srbije za mir, Vlasotince
14. Lidija Stojković, Civilni resurs centar, Bujanovac/Bujanoc
15. Slađan Janjić, Civilni resurs centar, Bujanovac/Bujanoc
16. Nikola Milićević, Pokret za Leskovac, Leskovac
17. Srđan Dimitrijević, Pokret za Leskovac, Leskovac
18. Milica Ivanović, dopisnica dnevnog lista Blic, agencije Beta i Radio Deutche Welle
19. Ašim Santović, Koordinator za romska pitanja
20. Laura Saitović, Romski zdravstveni medijator, Leskovac
21. Aleksandra Samokal, Sociološkinja, Leskovac
22. Ivan Novković, aktivista za slobodu medija i druga ljudska prava. Leskovac
23. Redžepi Saduš, Bujanovac/Bujanoc
24. Isak Bislemi, Bujanovac/Bujanoc

Uvodničari i organizatori

25. Jelena Cakić, Žene za mir, Leskovac
26. Nevena Kostić, Žene za mir, Leskovac
27. Staša Zajović, Žene u crnom, Beograd
28. Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Beograd
29. Maja Pešić, Žene u crnom, Vlasotince
30. Ljiljana Nešić, Žene za mir, Leskovac
31. Svetlana Filipović, Žene za mir, Leskovac
32. Ivana Ristić, Žene za mir, Leskovac

Posmatrači

33. Bogdan Ivanišević, Međunarodni centar za tranzicionu pravdu, Beograd

Otvaranje skupa

Nevena Kostić: Dobar dan. Mislim da već možemo polako da krenemo sa radom, da ne bismo bili kratki sa satnicom. Ja sam Nevena Kostić iz organizacije *Žene za mir* iz Leskovca i posebno sam srećna i zadovoljna što u Leskovcu organizujemo ovako važan skup za sve nas, pre svega koji smo se ovde okupili i za državu Srbiju i za sve ostale države bivše Jugoslavije koje su uključene u Koaliciju REKOM. Želela bih da se zahvalim pre svega našem načelniku okruga koji je zaista bio ljubazan i ustupio nam ovako dobru salu gde možemo mirno da radimo i nadam se da ostvarimo vrlo produktivan rad koji će nam pomoći da našu Koaliciju REKOM dovedemo do finala odnosno do pritiska na institucije, da konačno krenemo sa realizacijom jednog od stubova tranzicione pravde. Takođe bih želela da se zahvalim svima onima koji su došli u Leskovac danas, pre svega osobama koje su došle iz Vranja, Preševa/Preshevë, Bujanovca/Bujanoc i na kraju da se zahvalim našim prijateljicama koje su došle iz Beograda. To je Nataša Kandić koja je osnivačica i pokretačica cele ove Koalicije i Staša Zajović koja je naša bliska prijateljica, osnivačica *Žena u crnom* i naravno *Žene za mir* jesu deo mreže *Žena u crnom* i već duži niz godina radimo na temu tranzicione pravde, naravno kroz feministički pristup i imamo veliko iskustvo u tom radu zahvaljujući tim aktivnostima. Pozdravila bih takođe i Maju Pešić koja je mlada aktivistkinja *Žena u crnom* ali vrlo asertivna i voljna da radi sa problemima suočavanja sa prošlošću. I na kraju, zahvaljujem se mojoj kolegici Jeleni Cakić koja će moderirati ovaj skup. Ja bih pre nago što krenem, pročitala izjavu bivšeg sekretara Ujedinjenih nacija Kofi Annan-a koji kaže: "Pojam tranzicione pravde podrazumeva celokupan proces i mehanizme radi suzbijanja i uklanjanja zloupotreba iz prošlosti u cilju postizanja kažnjivosti, zločina, nepravdi i tako dalje i zadovoljavanja pravde i pomirenja. To uključuje krivične i nekrivične mehanizme pri čemu su različiti nivoi međunarodne uključenosti, ili individualnog gonjenja, reparacije i zahteva za istinom, institucionalne reforme, lustracija i kombinacije raznih mehanizama." On je to izjavio 2004. godine u Savetu bezbednosti na temu tranzicione pravde i vladavine prava. Po ovome ja mogu da zaključim da smo mi ovde na pravom putu i da zaista radimo neke prve stvari za neku našu bolju budućnost i da gradimo kuću na zdravim temeljima. Da, još jedna tehnička informacija. Zamoljena sam od tehničara koji su postavili ozvučenje da ne morate da isključujete mikrofone jer onaj koji se naredni uključi automatski isključuje onaj prethodni. Takođe još jedna tehnička informacija, a to je da će putni troškovi biti isplaćivani na ulazu gde ste bili registrovani. A da, svako u fascikli ima liflet, u tom lifletu postoji mogućnost pristupnice ovoj Koaliciji. Koaliciji mogu pristupiti osobe kao predstavnici organizacija, znači u ime organizacija i osobe kao pojedinci koje jednostavno smatraju da je ovo vrlo važan problem u koji treba da se uključe i daju svoj doprinos realizaciji svega toga. Ja vas molim da ako zaista želite da se uključite nakon razgovora i kada budete čuli o čemu se radi da ćete nam se priključiti i dostaviti meni ili bilo kojoj od mojih koleginica kako bismo vas uključili u Koaliciju. Hvala vam još jednom. Sada će Jelena Cakić preuzeti dalje moderiranje. Da prevod na albanski je obezbeđen, mislim da je to vidljivo.

Jelena Cakić: Na početku današnjeg rada da vam poželim dobar dan, ja sam Jelena Cakić, aktivistkinja feminističke organizacije *Žene za mir* i danas ću moderirati ovaj skup. Zahvaljujem se svima na dolasku i na početku da se svi predstavimo.

Nataša Kandić: Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo.

Staša Zajović: Staša Zajović, *Žene u crnom*.

Maja Pešić: Maja Pešić, Žene u crnom Vlasotince.

Nebojša Krstić: Nebojša Krstić, Srpski pokret obnove.

Vjačeslav Nešić: Vjačeslav Nešić.

Živojin Tasić: Živojin Tasić.

Aleksandar Mihajlović: Aleksandar Mihajlović, Demokratska stranka.

Bogdan Ivanišević: Ja sam Bogdan Ivanišević, konsultant Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu, međunarodna organizacija sa sedištem u Njujorku, a ja živim i radim u Beogradu.

Jasmina Mitrović: Jasmina Mitrović, Demokratska stranka Vlasotince, SOS Vlasotince.

Svetlana Šarić: Svetlana Šarić, SOS Vlasotince, aktivistkinja mreže Žena u crnom, Vlasotince.

Dobrosav Nešić: Dobrosav Nešić, Odbor za ljudska prava Leskovac.

Ljiljana Stojanović: Ljiljana Stojanović, Centar za demokratiju i razvoj Juga Srbije.

Valentina Vukosavljević-Pavlović: Valentina Vukosavljević-Pavlović, Fond za razvoj grada Leskovca.

Violeta Tasić: Violeta Tasić, advokat iz Leskovca.

Suzana Matejić: Suzana Matejić, advokat iz Leskovca.

Aleksandra Samokal: Aleksandra Samokal, Sociološkinja, Leskovac

Nebojša Kitanović: Nebojša Kitanović, Progres centar iz Leskovca.

Vesna Karanfilović: Vesna Karanfilović, Veterani Srbije za mir.

Lidija Stojković: Lidija Stojković, Civilni resurs centar, Bujanovac.

Sladjan Janjić: Sladjan Janjić, Civilni resurs centar, Bujanovac, program asistent.

Nikola Milićević: Nikola Milićević, Pokret za Leskovac.

Srdan Dimitrijević: Srdan Simitrijević, Pokret za Leskovac.

Milica Ivanović: Milica Ivanović, dopisnica lista Blic, novinske agencije Beta i Radio Deutche Welle na srpskom jeziku.

Ašim Santović: Ašim Santović, koordinator za romska pitanja.

Laura Saitović: Laura Saitović, Zdravstveni romski medijator.

Jelena Cakić: Na početku rada mislim da bi bilo korisno da vidimo film o dosadašnjem radu Koalicije za REKOM, a nakon toga će o inicijativi i dosadašnjim rezultatima u radu govoriti Nataša Kandić.

[Projekcija filma *Inicijativa REKOM*]

Jelena Cakić: Nakon ovog kraćeg filma koji nam je ukratko pokazao dosadašnji tok konsultacija, dajem reč Nataši Kandić koja će nam govoriti o tome šta je REKOM i zašto je on danas potreban u post-jugoslovenskom društvu. Nećemo govoriti o međunarodnim i domaćim suđenjima za ratne zločine zato što njih smatramo najvažnijim pravnim mehanizmima za utvrđivanje individualne krivične odgovornosti i suđenje ćemo posmatrati u kontekstu odnosa između individualne krivične odgovornosti i rada komisija za istinu. Inače REKOM, kako je dat radni naziv Komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava, sam naziv govori, znači tiče se ne samo zločina počinjenih za vreme ratnih sukoba već i kršenja ljudskih prava u kontekstu celokupnog društveno-političkog ambijenta proteklih 10, 15 godina. Konsultacije su otvoren proces za predstavnike kako civilnog sektora tako i institucija, uglednih pojedinaca, predstavnika mladih, predstavnika medija, tako da u ovaj proces treba da bude uključen što širi krug ljudi koji će dati svoje ideje, predloge i preporuke sa kojima će Koalicija 2010. godine izaći i potruditi se da prikupi potreban broj potpisa za pokretanje nacionalne inicijative. Svaka od zemalja koje su pomenute u ovom filmu pokrenuće inicijativu na svom nacionalnom nivou, a cilj je formiranje Regionalne komisije stoga što, složićemo se, danas ćemo o tome diskutovati, celokupan sukob na prostoru bivše Jugoslavije iziskuje takozvani regionalni pristup. Dajem reč Nataši Kandić.

Konsultacije civilnog društva o osnivanju REKOM: cilj i tok konsultativnog procesa

Nataša Kandić: Hvala. Ja bih predložila da Staša Zajović i ja zajedno u ovom vremenu predviđenom do 11 sati kada mikrofona predajemo Maji Pešić, da zapravo koristeći ovaj film koji smo videli govorimo o tome šta smo mi pokušali da kažemo i šta nismo mogli da kažemo u ovom filmu što bi bilo relevantno za vaše uključivanje u ovu raspravu, a da isto tako govorimo o tome zašto, odakle ta inicijativa, zašto taj REKOM i šta je to što u postojećem odgovoru na tu prošlost nije dovoljno pa smo mi krenuli sa tom inicijativom koja ne predstavlja sudski mehanizam nego vansudski mehanizam ali mislimo da može da bude vrlo delotvoran mehanizam. Evo, ja bih krenula da napravim neki put te inicijative, kako i zašto mi uopšte pokrećemo tu inicijativu kada spadamo u ta retka društva, mislim na celu teritoriju bivše Jugoslavije. Bilo je rata, počela su suđenja, međunarodna suđenja pred Haškim tribunalom, a tako su sa tom izlaznom strategijom Haškog tribunala počela i ta suđenja pred domaćim sudovima. Ponavljam, nema mnogo tih suđenja za ratne zločine u svetu. Već sada možemo da kažemo da je bivša Jugoslavija ipak presedan, znači da tu postoji taj Međunarodni krivični tribunal, da u svim državama naslednicama bivše Jugoslavije ima suđenja za ratne zločine i da će po tome taj primer bivše Jugoslavije, čini mi se bar što se tiče suđenja za ratne zločine biti često pominjan u toj literaturi i praksi uspostavljanja tranzicione pravde. Ali kada se pogledaju neki podaci, na primer broj optuženih, broj osuđenih, onda se nedvosmisleno dolazi do zaključka da suđenja za ratne zločine jesu vrlo važna, da ona obezbeđuju te osnovne, najvažnije činjenice kojima se

može suprotstavljati poricanju, pokušajima preoblikovanja prošlosti i raznim pokušajima revizionizma. Međutim ta suđenja ipak će obuhvatiti mali broj onih koji su počinili ratne zločine i onih koji su se zapravo nalazili u tim krugovima koji su donosili odluke da se zločinima uspostavlja kontrola na određenim teritorijama i stvaraju etnički homogena teritorije. I koristeći iskustva drugih post-konfliktnih društava, post-totalitarnih društava, mi smo zapravo počeli da razmišljamo kako bi u našem slučaju pokušali da na tom regionalnom nivou iniciramo nešto što može da posluži, da bude neki garant da se na ovim prostorima neće za 30, 40 godina ponovo dogoditi ista situacija, da se nekim budućim generacijama neće dogoditi ono što se dogodilo ovde počevši od 1991. godine. I odatle ta inicijativa da podržavamo suđenja za ratne zločine, da podržavamo tužilaštva dokumentacijom, obezbeđivanjem svedoka ali da treba da pokušamo da se napravi taj jedan vansudski, jedan regionalni instrument koji bi bio fokusiran na žrtve za razliku od krivičnih suđenja koja su uvek fokusirana na one koji su optuženi, na počinioca ili na komandno odgovorne, a žrtve su uvek u funkciji dokazivanja odgovornosti optuženih. Nije baš bilo lako doći do ovog nivoa danas, da mi imamo jaku podršku u regiji, da to više nije inicijativa Fonda za humanitarno pravo nego da iza te inicijative stoji Koalicija civilnih društava. Jako puno smo proveli vremena pri organizaciji diskutujući o tome, kako zapravo da potpuno udaljena društva, društva u kojima postoje neke nevladine organizacije koje međusobno komuniciraju, a sve drugo je vrlo udaljeno, još uvek na nekim pozicijama neprijateljstva. Ali polako, kada smo u jednom trenutku bili suočeni s tim da zapravo ove inicijative nema ukoliko nema podrške udruženja porodica žrtava i žrtava, onda kada smo se sa tim suočili onda smo zapravo došli do najvećeg izazova. Kako zapravo uključiti udruženja, naročito u Srbiji ako svi znamo tu jednu situaciju da organizacije za ljudska prava i udruženja porodica žrtava ne žive u nekom jako skladnom odnosu nego da ima jako velike kritike od strane udruženja, upravo na račun organizacija za ljudska prava, pa na račun, možda i najviše Fonda za humanitarno pravo, na moj račun o tome da mi stalno govorimo o zločinima koji su počinjeni prema drugima, a da najmanje govorimo o zločinima koji su počinjeni prema Srbima na Kosovu, u Hrvatskoj ili Bosni i Hercegovini. Počeli smo onda, dakle u takvoj jednoj situaciji, svesni tog nekog odnosa, da razgovaramo sa udruženjima porodica žrtava i da im ukazujemo koliko su činjenice važne, da kad imamo činjenice onda tu više nema razgovora o tome da li je neko na jednoj, drugoj strani, kakvo je nečije mišljenje, činjenice pokazuju i najtačnije opisuju ono što se desilo i nema ni jednog drugog instrumenta koji može da se suprotstavi poricanju, netačnom prikazivanju onoga što se desilo, koliko to mogu činjenice. I stvarno, kada se ta čitava priča o prošlosti i priča o toj inicijativi svede na taj nivo činjenica onda i oni koji su najviše patili, oni koji još uvek nose taj bol, oni koji imaju ubijene, stradale, još uvek nestale čije posmrtno ostatke nisu našli, znači kada se razgovara na nivou činjenica onda se tu i pokazuje potreba za njima. Uspeli smo da sa ovom jednom inicijativom taknemo, dotaknemo ono što je i najbolnije i najteže samim porodicama žrtava. Oni su svi suočeni sa tom jednom realnošću koja nije ni malo pažljiva niti ima javne saosećajnosti prema njima. Žrtve se pominju onda kada su neka obeležavanja, onda kada se političarima čini da to može da im pomogne prilikom izbora, inače posle toga i pre toga žrtve su prepuštene sebi. To je jedna stalna potraga za istinom, za podacima, za posmrtnim ostacima. Naravno u prvo vreme to je bila ona vera, nada da su oni koji su nestali zapravo živi, da se nalaze u nekim logorima, zatvorima, a onda kako su godine prolazile i te porodice su sve više prihvale tu istinu da počinje njihova borba, a zapravo potraga za posmrtnim ostacima, a da je to jedna uzaludna bitka pokušavati, tražiti da li ima još živih. Uspeli smo da porodicama žrtava ponudimo nešto što nisu države, što nisu državne komisije za nestale, što u njima budi, daje im neku nadu da će one u ovom procesu konsultacija i sa formiranjem ove Komisije, da će oni doživeti to da čuju u

društvu, od društva, od građana, da je svima bitno da znaju ono što se njima dogodilo. Uspeli smo da zajedno razumemo i da shvatimo koliko je zapravo važno da se stvori jedna javna platforma za njihove lične priče, ispovesti i za tu mogućnost da ih neki drugi slušaju i da oni mogu sa olakšanjem da gledaju u druge, da osete da je drugima bitno da ih čuju i da drugi, bez obzira što nisu iz iste etničke zajednice, iz istog društva, imaju poštovanje prema onoj patnji, bolu, nepravdi koju su proživjele. Znači taj jedan najteži, najkomplikovaniji izazov jesmo savladali. Ali naravno, mi smo vrlo komplikovana društva i uvek slede novi izazovi koje treba savladivati kako bi se došlo do prihvatanja ili da kažem do jedne čvrste koalicije koja će konačno negde tamo u novembru 2010. godine imati potpuno jasan model REKOM-a i imati vrlo jasnu transparentnu podršku civilnih društava u čitavoj regiji, i ako tada budemo imali podršku Evropske zajednice, članica Evropske zajednice i budemo sasvim sigurni da neće biti ni jednog parlamenta koji će moći da kaže "ne" činjenicama, "ne" Regionalnoj komisiji, koji će da kaže "ne" Koaliciji koja stoji iza te inicijative... Ja bih sada da malo skrenem pažnju na te nove izazove koji se javljaju i o kojima bi bilo dobro da i vi mislite kada dođe vreme da i vi učestvujete u tome. Zato što je... Pazite, ovo je stvar Koalicije, ovo ne može ni jedna organizacija da izgradi nikakav model, ne može ni jedna organizacija da dobije podršku za tu inicijativu. Ta inicijativa može da uspe samo ukoliko postoji široka, jaka Koalicija u kojoj sve članice i članovi učestvuju u tom konsultativnom procesu. Učestvuju u tome da se otvori to pitanje i da znamo šta su to potrebe ne samo žrtava. Molim vas, ta prošlost se ne tiče samo žrtava, ona se tiče društava u celini. Mi kao društvo imamo pravo da znamo šta se desilo, zašto se to desilo, kako se to desilo, imamo pravo da tražimo garancije za buduće generacije, imamo pravo da ti mladi budu oslobođeni tog nasleđa zločina, imamo obavezu kao društvo, imamo obavezu kao građani koji glasaju, koji utiču na političke procese u društvu, da tražimo zbilja u bukvalnom smislu čist račun za buduće generacije. Imamo obavezu itekako kad vidimo da te vlasti nisu sklone da se bave prošlošću, kad te vlasti nisu više sklone da prave kompromise sa onima koji su učestvovali ne samo u kreiranju odluka koje su dovele do činjenja zločina nego sa onima koji su godinama pokušavali da sklone od javnosti sve ono što se dogodilo. To je znači obaveza svakog društva uprkos problemima političke prirode koji se javljaju u svim post-konfliktnim društvima, pa naravno i ovde. Kada smo počeli ovu raspravu na primer o tome koje su to potrebe žrtava vrlo jasno se to vidi i u ovom filmu da su u najtežem položaju porodice žrtava nestalih. U celom regionu ima još 16.000 žrtava; što se tiče Kosova tamo ima još oko 1.900 nestalih, 1.500 Albanaca i između 450 i 500 Srba, Roma i drugih nealbanaca. I ta brojka stoji već par godina, ne pomera se što zapravo vodi jednom čvrstom zaključku da nema političke spremnosti da se iznesu podaci o tome gde se nalaze te tajne masovne grobnice ili šta se dogodilo sa nekim telima koja nikada neće biti pronađena. Znači ono što je za porodice potreba, ono u čemu im treba pomoći, ono što oni očekuju od ovog REKOM-a, a to je upravo da reši sudbinu nestalih i da porodice konačno nađu jedan smiraj u tome što će dobiti te posmrtno ostatke. Mi nismo u ovom filmu videli izjavu jednog oca ali to ima u jednom drugom zapisu sa konsultacijom sa udruženjima žrtava u Podgorici u kojem on govori nešto što bi ljudima koji nisu u toj oblasti, koji ne prate šta se događa, o čemu diskutuju ta udruženja žrtava, bilo bi teško shvatljivo o čemu on to govori. Ja ću samo da izvedem taj njegov iskaz iz konteksta da bi vam pokazala kolika je ta potreba tih porodica nestalih jaka i koliko treba suptilnosti i saosećanja da se ona razume. Taj otac kaže: "ja sam jako srećan, ja sam pronašao svog sina, ja želim svim očevima i majkama da nađu svoju decu i da znaju gde će doneti cvet i gde mogu da dođu da se sećaju nekog ranijeg života". Iz ovoga što sam sada navela vidite da on počinje i priča tako da neko može da pomisli da je on posle mnogo godina našao svog sina živog. Posle toliko godina on oseća neki smiraj, neki mir zato što je našao posmrtno ostatke. E to je ono, ta tema, tih nekoliko

rečenica, ja mislim da bi bilo važno puštati svakog dana to da bi se oni koji znaju nešto o tim tajnim grobnicama, bilo da su iz vlasti, bilo da su neki koji su bili u nekim dobrovoljačkim jedinicama, da imaju informacije i da onda iznesu te informacije, da shvate koliko je to važno za te porodice. Što se tiče društva ja mislim da mi još uvek ne možemo da kažemo da li se tačno vidi u ovim dosadašnjim konsultacijama šta su to potrebe društva u odnosu na to nasleđe. Mislim da nam treba još uvek vremena da to nekako sagledamo, da vidimo da li možemo da govorimo o tome da li srpsko društvo ima određene potrebe u odnosu na prošlost, na to nasleđe zločina i da li na primer intelektualne grupe i određena profesionalna udruženja imaju zapravo neke već jasno formirane stavove i mišljenja u odnosu na to kako društvo treba da reaguje na prošlost, da li ta javna debata treba da je mnogo šira nego što je ova naša samo u okviru civilnog društva. Ono što se javilo u okviru ovih konsultacija, i to ste mogli da vidite na primeru ona tri govornika, zapravo učesnika u konsultacijama koje su održane u Srebrenici, to je isto skup kao što je i ovaj ovde, znači između 30 i 35 ljudi, upravo da bi bilo vremena da svaki učesnik može da govori, da iznese svoje mišljenje, mogli ste da čujete Kadu Hotić, ona je iz Udruženja Pokret majki enklave Srebrenice i Žepe, o tome kako kaže da ona očekuje da se utvrde uzroci rata. A onda posle toga i pre toga čuli ste brojne koji vrlo, vrlo insistiraju na činjenicama i o tome da se zna šta se desilo. Znači ima različitih pristupa, različitih viđenja o tome šta treba da bude cilj te Komisije, čime treba da se bavi ta Komisija i zbog toga je ovaj konsultativni proces vredan da zapravo razgovaramo, raspravljamo o tome šta je zapravo bitno za nas u regiji. Ali niko do sada nije osporio da je utvrđivanje činjenica taj prioritet i da činjenice zapravo predstavljaju najvažniji instrument protiv poricanja. On može nekim holističkim pristupom zapravo, zato što ima jedan veći prostor nego što daju suđenja za ratne zločine, da suzi taj prostor laži ili netačnih interpretacija onoga što se dogodilo. Naravno tek smo počeli sa raspravom o tome kako će zapravo da funkcioniše ta Komisija, ko će biti njeni članovi, kako obezbediti Hašku arhivu bez koje zapravo nema ni temeljnog rada te Komisije, koja će biti uloga nevladinih organizacija, kako one mogu da pomognu, kako obezbediti da ti kriterijumi za izbor članova te Komisije budu takvi da zbilja najugledniji ljudi budu članovi, kako obezbediti to da Komisija koju će, nadam se, osnovati parlamenti ali da ona bude potpuno nezavisna od vlasti, da članovi Komisije, zapravo komesari budu odani isključivo činjenicama, da se rukovode time i da budu potpuno imuni na uticaj vlasti svojih država, da imamo znači u tim komisijama one kojima možemo verovati jer će se rukovoditi samo činjenicama. Ono što se takođe u ovom konsultativnom procesu pokazuje kao jedan izazov, a to je da neka društva ili neka udruženja su nesigurna kada se govori o tom regionalnom pristupu. Mogli ste videti tu raspravu na Kosovu kako predstavnici albanskih udruženja žrtava imaju taj jedan stav, jednu rezervisanost, zapravo strah od uključivanja zato što imaju strah jer eto, ima još uvek toliko nestalih, sa Srbijom ne postoje nikakvi formalni odnosi, imaju taj strah uopšte da oni sada ulaze u to. Ali na Kosovu je već organizovano četiri ili pet konsultacija i od ovih mišljenja koja smo videli u ovom dokumentarnom filmu danas imamo rekla bih drugačiju situaciju i imali smo i njihova drugačija mišljenja sada iskazana i na Forumu u Crnoj Gori. Oni smatraju da se mora više razgovarati na njihovom nivou koje su njihove potrebe i očekivanja. Ali kada se onda pogleda koje su to njihove potrebe onda se zapravo vidi da oni jako puno govore u stvari čime bi trebalo da se bavi ta Komisija. Oni kažu “za nas je prioritet rešavanje sudbine nestalih, nalaženje posmrtnih ostataka”. Onda kažu “za nas je bitno da se Srbija izvini” ali onda kada mi kažemo “pa da to postoji, onda bi sve bilo poznato, znale bi se masovne grobnice, bili pronađeni i posmrtni ostaci, onda nam ne bi bila ni potrebna ta Komisija”. Tako da u stvari u toj jednoj raspravi, u razgovorima, mi razjašnjavamo mnoge njihove dileme, mnoge njihove nesigurnosti i onda se otvara prostor za njihovo

veće uključivanje. Ja bih sada na ovom mestu prestala i dala Staši reč, a onda, posle toga očekujem zapravo vas.

Zašto REKOM?

Staša Zajović: Pošto je Nataša obuhvatila najveći deo stvari ja ću sada da iskoristim ovu priliku da se zahvalim, evo i da obeležim neki jubilej, 10 godina neprekidnog i neprekinutog rada u ovoj regiji i da zahvalim mojim drugaricama iz Leskovca za to što su preuzele odgovornost za pravedan mir i zajedno sa mojim drugovima izgradile oaze civilnog društva, proširile prostore ženske slobode i autonomije, širile kulturu kažnjivosti zločina i kulturu ljudskih prava. Dakle ogroman je doprinos sa mog stanovništva aktivističkog, i ne samo mog jer se Leskovac nalazi na veoma istaknutoj tački ili mjestu na onome što se zove globalno civilno društvo. Samo par nekih stvari koje možda Nataša nije rekla ili što ja želim da vam kažem u ovom segmentu, a to je da se stalno pominje činjenica, istina i da sam nekako, da pođem od onoga što je rekao jedan od najvećih znalaca tranzicione pravde, da su komisije za istinu moralni spomenik ovog veka i u nabranju istina na prvom mestu su činjenične istine. Dakle kad bi se podsetili samo na par stvari, možda ih je Nataša rekla, da je još neotkriveno stotine masovnih grobnica, 17.000 nestalih, da ako bi se ovom dinamikom suđenja u postojećim sudovima nastavilo, samo bi bilo procesuirano 1.200 osoba koje su počinile ratne zločine. I ako se podsetimo, što nije demantovano, da je samo u genocidu u Srebrenici učestvovalo 22.000 ljudi, na to kako je živeti sa tim bremenom i imamo li mi pravo da ostavimo takvo breme generacijama koje dolaze... Nataša Kandić vrlo često govori i ja se slažem, da mi živimo u društvima ravnodušnosti, u društvima u kojima nema stida. Ja sam baš pre neki dan pročitala da je Platon u svojim *Zakonima* rekao da je važnije i bolje da roditelji ostave djeci stid nego zlato. I onda sam mislila šta to znači i onda je jedan filozof ovde protumačio da to znači da mi imamo odgovornost prema zajednici u kojoj živimo, imamo odgovornosti za druge i mi smo odgovorni ne samo za ono što mi učinimo nego i za ono što se učini u naše ime. I zato što ne postoji ni jedan pravni sistem, pa da je bio najbolji, najpravičniji, koji može da zadovolji pravdu za žrtve. A da ne govorim o ovim državama i ponekom mom moralnom principu i naravno ne dalje od svog dvorišta, ali ni jedna država na prostoru bivše Jugoslavije niti želi niti se odredila pravedno u odnosu na ono što se desilo. Svaka umanjuje vlastitu odgovornost, preuveličava odgovornost one druge strane, svaka zloupotrebljava žrtve i za svaku su žrtve jedan obični tržišni kriterijum čak. Ali nije samo problem u pravnom sistemu, nije samo u tome i ako govorimo da su komisije fokusirane na žrtve, postoji i onaj nivo koji se nas tiče, to je moralni politički nivo. Ako mi vidimo koliko se medijske i svake druge pažnje poklanja zločincima, da molim vas zapravo znamo sve šta se događa sa njima, da znamo njihove javne i skrivene tajne, a da su žrtve zapravo ili samo predmet za potkusurivanje ili predmet ucenjivanja, a i mi, aktivisti i aktivistkinje koji se bavimo njihovim pravima ili ih branimo, a posebno kada branimo žrtve koje nisu *naše*, i mi smo takođe demonizovane, izvrgnute ruglu i potcenjivane. Dakle i na pravnom nivou naše države imaju zakone o pomoći Haškim optuženicima ali nemaju fondove za žrtve, ili ako postoje, skoro su samo simbolični. Stalno govorimo *platforme za žrtve*, ja ću se malo više time baviti. I na vrednosnom, na emocionalno-moralnom, čak estetskom nivou, postoji jedna klima, da kažemo jedan odnos dosade, odnosno zamora onim što govore žrtve i mi se nekada ne čudimo što su žrtve postale akteri pravde i da većina žena koje ja srećem, a i muškaraca ne žele da budu svedene samo na ulogu žrtava nego se veoma žestoko bore za to da patnja koju su pretrpeli u prošlosti i njihovi gubici, gubici njihovih porodica budi javno priznati. Ja sam

čula stotine puta da kažu “mi znamo ko je odgovoran ali mi želimo da se to javno i zvanično prizna” jer ukoliko se to ne prizna, i to je stvar koja se dešava na svim tačkama planete, onda ćemo mi reći da ti ljudi nisu bili važni, da je nevažan ljudski život i onda mi dolazimo do jedne kulture, a to je kultura potpune neosetljivosti, kultura bez stida i bez srama, jedan teror neosetljivosti u kojoj nama neće biti bitna ni zemlja u kojoj žive mladi i naša djeca i zato ovakve inicijative i ono što mi želimo preko ovih inicijativa nije samo pitanje, nije samo posvećeno žrtvama, nego isceljenju nas samih i ono što je takođe važna dimenzija, isceliteljska i obnoviteljska istina i obnavljanje tako što je vrlo važno da se postigne jednakopravnost žrtava, da je patnja žrtava iz naše zajednice i iz druge zajednice jednako važna i da je jednakopravna. Dakle preko te emocionalne i moralne jednakopravnosti postiže se takođe jednakopravnost pred zakonom. Jer ako mi kažemo... Ja smatram da je solidarnost empatija i saosećanje, to su vrlo važne ljudske vrline, to su građanske vrline i ako mi podstičemo te vrline i tu brigu i odnos prema drugima, mi gradimo drugačije, demokratsko, građansko društvo u kome će nam drugi biti veoma bitni. I to je jedan otklon od dominantne, svim ovim društvima svojstvene nacionalističke, zatvorene, malograđanske, palanačke kulture. Rekla bih da je to širenje prostora i vidika u kome nisu bitni naši partikularni, mali sebični interesi nego je bitno ono što je osnovna odlika demokratskog društva, javno dobro i negovanje javnog dobra, a javno dobro jeste da se istraži ono što se desilo u prošlosti. I da je važno da se solidarnost razvija kao građanska vrlina i među žrtvama. Nije samo pitanje da u svim državama postoji visok nivo identifikacije sa zločincima nego postoji takođe i manjak solidarnosti među samim žrtvama. Onda je i to takođe nešto što ovakvom inicijativom civilnog društva postaje izuzetno važno. Evo, ja mislim da je ovo važno zato što je u funkciji drugačijeg građenja budućnosti u kojoj se pravedan mir ne može postići bez utvrđivanja činjenica i kažnjivosti zločina. Mislim da je uloga civilnog društva ovde ogromna, a kad kažem uloga civilnog društva mislim da mi imamo odgovornost i obavezu da vršimo pritisak na institucije u pravcu kulture ljudskih prava, odgovornosti i demokratije ali mi ne možemo i ne treba, i ne smemo da zamenimo državu. Mi ne možemo da dajemo obeštećenje, reparacije, ali imamo obavezu da vršimo pritisak u tom pravcu zato što želimo da države i društva u kojima mi živimo budu demokratska. I evo, završavam time, da je naša i moralna i emotivna odgovornost da se ovim bavimo i da vršimo neprestano pritisak i da to nije samo moralna dužnost, za neke od nas je to prvenstveno, ali je to jedna praktična, čak i pragmatična kategorija okrenuta ka budućnosti jer se time grade drugačije mogućnosti života nakon rata. I to je takođe važno zato što mi gradimo drugačiji odnos u našim porodicama, drugačiji odnos sa komšijama jer je nemoguće da živimo veoma dugo u ovim uslovima veoma velike i visoke zategnutosti i tenzija koje postoje usled različitog odnosa prema prošlosti. Svaka od nas kao aktivistkinja najviše ima problema, moram da vam kažem, ne zato što sam žena pacifistkinja, feministkinja, nego zbog odnosa koji imam prema ratu i ratnim zločinima. Nemoguće je da se neko zdravo, solidno, miroljubivo društvo može graditi ukoliko postoji tako visok nivo tenzija u porodicama. Dakle ovo je čin razmišljanja svakog od nas i kako da kažem, čin refleksije i to je sve zato da svi zajedno gradimo jedan drugačiji, pravedniji u svakom pogledu, vrednosni sistem. Hvala vam za sada.

Jelena Cakić: Hvala Staša. Sada bih zamolila Maju Pešić da vam iznese iskustva drugih post-konfliktnih društava u radu ovih vansudskih mehanizama za suočavanje sa prošlošću, zamolila bih vas da pažljivo pratite njeno izlaganje stoga što ćemo kasnije kroz diskusiju moći da čujemo vaše predloge, sugestije, razmišljanja na temu Komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i eventualnih modela.

Najbolja iskustva drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti

Maja Pešić: Hvala Jeleni i hvala vama što ste došli danas i što ćete nadam se učestvovati u popodnevnom delu sesije, u radu. Ja sam se potrudila da mnoge podatke, neke od njih imate i vi u svojim materijalima, na neki način sistematizujem i predstavim suštinu rada buduće Komisije i da vas ujedno tokom svog izlaganja pozovem pitanjima da razmišljate, dakle da vam dam smernice za razmišljanje kako bismo svi zajedno popodne ostvarili što produktivniji rad. Kao što ćete videti, kompleksnost svih pitanja kojima ću se baviti je visoka i kao što sam rekla biće vremena da se svi uključite u debatu i rekla bih na početku još i to da je moje današnje izlaganje bazirano na komparativnoj studiji o efektima komisija za istinu autora Bogdana Ivaniševića koji je danas sa nama i koji je konsultant Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu za zemlje bivše SFRJ. Teme kojima ću se ja danas baviti spadaju u iskustva drugih post-konfliktnih društava i drugih komisija i podeljene su u nekih pet problema i pet aspekata. To su: pitanje mandata komisije, strukture komisije, kriterijuma za izbor i način izbora članova komisije, javno slušanje žrtava i odnos prema počiniocima zločina. Na početku bih takođe rekla da je ukupan broj dosadašnjih komisija 37. Dakle što se tiče mandata komisija, komisije za istinu su privremena, zvanična, vansudska tela čiji je zadatak da istraže i naprave izveštaj o obrascima ozbiljnih kršenja ljudskih prava počinjenih u periodu autoritarne vladavine ili zloupotrebe institucija. Njihove osnovne funkcije su da pruže verodostojan opis povreda prava počinjenih u prošlosti i da obezbede priznanja iskustva kroz koje su prošle žrtve čije svedočenje je najvažniji izvor pri istraživanju. Ovim suštinskiim funkcijama većina komisija je pridružila i neke dodatne kao što su pružanje objašnjenja o uzrocima ili kontekstima istraživanih povreda prava i davanje predloga o prevenciji. Za razliku od sudova, komisije se fokusiraju na žrtve i svoje nalaze zasnivaju na izjavama žrtava, svedoka, nekad i počinioca. S druge strane komisije utvrđuju političku i moralnu odgovornost za kršenje ljudskih prava čime popunjavaju prazninu nastalu usled nemogućnosti da se svim počiniocima sudi. Mandat komisije određuje cilj i misiju komisije, vrste kršenja ljudskih prava koje komisija istražuje, period trajanja, vremenski period na koji se odnosi rad komisije i ovlašćenja komisije. U poslednjih 15 godina komisije su u sve većoj meri pružale javnu platformu povreda ljudskih prava žrtvama kako bi one ispričale svoju priču. Efekti su uglavnom bili buđenje solidarnosti u širokim društvenim segmentima i podsticanje šire debate o pitanjima koja su prethodno bila isključena iz javne sfere. Najznačajniji efekat komisije za istinu je pružanje verodostojnog opisa povreda ljudskih prava počinjenih u prošlosti. To je najočigledniji i najdirektniji cilj bilo koje komisije za istinu. Ostali potencijalni efekti su indirektni. Utvrđivanje istine kroz rad efektivnih komisija za istinu sastoji se između ostalog u davanju nalaza o obrascima nasilja i institucionalnoj odgovornosti, istraživanju ilustrativnih slučajeva, identifikovanju žrtava i stvaranju pouzdane procene o njihovom broju, području i vremenu u kom su stradali. Većina komisija za istinu uspela je da ostvari te ciljeve. Neke od komisija, na primer one u El Salvadoru, Gani, Peruu, Sijera Leoneu, Južnoj Africi, Istočnom Timoru, bile su mandatom ovlašćene da daju nalaze o individualnoj odgovornosti kao vidu punog utvrđivanja istine. Neke druge nisu bile ovlašćene da otkrivaju imena navodnih počinioca, na primer komisije u Argentini, Čileu, Gvatemali i Maroku. Međutim i bez toga utvrđivanje odgovornosti institucija stvaralo je povoljno okruženje za temeljne reforme i u slučaju Gvatemale i Maroka na primer, rezultiralo je snažnim nalazima o strukturalnim uzrocima nasilja i ambicioznim predlozima za reformu. Među ostalim ciljevima komisija za istinu značajno mesto zauzimaju i javna priznanja zločina od strane predstavnika države i prateći gestovi izvinjenja. Većina komisija je po tom pitanju bila relativno uspešna. Potpuno javno i bezrezervno priznanje zločina pratilo

je rad većine komisija za istinu koje se u istraživanju autora Bogdana Ivaniševića analiziraju. Iako su takvi gestovi često bili nepotpuni ili se sa njima odugovlačilo. Izvinjenja, naročito ako se daju uz obećanje reformi i prevencije obično sugerišu da je vlada spremna da se suoči sa rezultatima rada komisije za istinu. Ona takođe smanjuju prostor za poricanje zločina koje je komisija registrovala. Iako su izvinjenja usmerena ka žrtvama ne treba očekivati da će žrtve automatski odgovoriti izrazom opraštanja, pa je tako na primer u Čileu, predsednik države se izvinio odmah nakon objavljivanja izveštaja, u Gvatemali je prošlo 11 meseci i došlo je do promene vlasti, pa se tek onda predsednik zemlje izvinio, a u El Salvadoru i Sijera Leoneu nije bilo izvinjenja niti je bilo izvinjenja od strane zvaničnika Indonezije za zločine počinjene nad stanovništvom Istočnog Timora. Pred nekim komisijama i počinioци su imali priliku da učestvuju u javnim svedočenjima i da priznaju svoja zlodela. U prva četiri meseca rada komisije u Sijera Leoneu na primer 8.000 pojedinačnih izjava je poteklo od počinioца i trećina onih koji su se pojavili na javnim svedočenjima je priznalo svoja zlodela često na veoma detaljan način. U Istočnom Timoru uspešan program pomirenja sa zajednicom pokrenut od strane Komisije za istinu omogućio je da oko 1.400 počinioца manje ozbiljnih zločina političke prirode dobije imunitet od krivičnog gonjenja ukoliko bi priznali svoje postupke i prošli kroz dogovoreni akt pomirenje obično u obliku služenja zajednici. Međutim u Južnoj Africi većina navodnih počinilaca koji su se pojavili pred Komitetom za amnestiju Komisije za istinu nije dala informacije o mnogim svojim zločinima iako je potpuno iznošenje istine bilo preduslov za amnestiju. U Gani je samo nekolicina od oko 80 počinilaca koji su javno dali svoje izjave priznalo svoja zlodela i zatražilo oprostaj. Komisija takođe predlažu program reparacije za žrtve i članove porodica žrtava. One formulišu materjalne reparacije, preporučuju obeležavanje dana sećanja na žrtve, podizanje memorijala, pružanje medicinske i socijalne nege i slično. Učinak u pogledu efekata na suđenja, potragu za nestalim osobama i materjalne reparacije je mešovit. Napredak na tim pitanjima je bi spor i često neujednačen. Skoro sve komisije iz pomenutog istraživanja su predložile mere materjalnih reparacija za žrtve. U Argentini, Čileu, Maroku, Južnoj Africi i Gani, reparacije su isplaćene širokom spektru pojedinačnih primalaca. Neke grupe žrtava primile su reparacije u Gvatemali i Istočnom Timoru. U Sijera Leoneu i Peruu, pet godina pošto su komisije završile svoj rad, vlasti još uvek nisu bile u stanju da počnu sa isplatom individualnih reparacija iako su uspostavile procedure za buduće isplate. U El Salvadoru reparacije nikada nisu isplaćene. Što se tiče krivičnog gonjenja postoje dva različita aspekta odnosa komisije za istinu i gonjenja u zemljama koje su pomenute u istraživanju. Jedan se tiče potencijala komisije da pomognu pokretanje krivičnog gonjenja u periodu u kome ona još nisu započeta, što se tiče drugih doprinosa komisije suđenjima onda kada je sudstvo već počelo da se bavi nasleđem široko rasprostranjenih povreda ljudskih prava. U zemljama analiziranim u ovom radu, pre uspostavljanja komisija za istinu nije bilo suđenja pred domaćim sudovima za povrede ljudskih prava iz prošlosti. U većini zemalja struktura i pojedinci odgovorni za povrede iz prošlosti nastavljali su da imaju ulogu u političkom životu ili su bili doživljeni kao previše moćni da bi bili podložni krivičnoj istrazi. Pod takvim okolnostima komisije za istinu nisu mogle da odmah otvore prostor za sudska gonjenja. U nekoliko drugih zemalja u Južnoj Africi, Sijera Leoneu na primer, nedostatak krivičnog gonjenja je odražavao snažne reference novih vlada prema pomirenju za koje su smatrali da nije kompatibilno sa širokom upotrebom mehanizama krivične pravde. Kada su snage odgovorne za povrede iz prošlosti izgubile svoj uticaj nad političkim elitama ili bezbednosnim aparatom u Argentini, Čileu i Peruu, informacije koje su prikupile komisije za istinu su često bile korišćene od strane tužilaca i sudova. Komisija za istinu u Sijera Leoneu nije dala direktan doprinos sudskim gonjenjima pred hibridnim Tribunalom za ratne zločine dok su takozvani paneli za zločine u Istočnom

Timoru imali mogućnost da izgrade slučajeve i iskoriste dokumentaciju protiv pojedinaca koji su bez uspeha aplicirali za imunitet pred komisijom. Komisije za istinu u Gani, El Salvadoru i Maroku uzdržale su se od preporuka sudskih gonjenja. Procenile su da ravnoteža moći ili slabost sudstva čini takva krivična gonjenja malo verovatnim u skorijoj budućnosti. Što se tiče vremenskog perioda obuhvaćenog istražnim radnjama treba reći da istražni postupci komisija se odnose na zločine koji su počinjeni u sasvim određenom vremenskom periodu u prošlosti. Ne postoji pravilo koje propisuje dužinu vremenskog perioda koji se obuhvata istragom već ti zavisi od specifičnosti svakog društva. Vremenski period po pravilu obuhvata vreme od početka prakse kršenja ljudskih prava do trenutka okončanja oružanih sukoba ili diktature. Na primer u Maroku je bio obuhvaćen period od 1956 do 1999. godine, u Istočnom Timoru od 1974. do 1999. godine i tako dalje. REKOM treba da utvrđuje činjenice o teškim povredama međunarodnog humanitarnog prava pa treba izabrati kojih. REKOM u svojim istragama treba da polazi od činjenice i pravne kvalifikacije zločina koje su utvrđene u pravosnažnim presudama pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju i pred sudovima u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i Međunarodnim sudskim većima na Kosovu ukoliko nisu u suprotnosti sa presudama Međunarodnog krivičnog tribunala. Istražne radnje bi se odnosile na događaje od 1. januara 1991. godine do 31. decembra 200. godine. Pitanja o kojima ćemo više razgovarati u narednom delu sesije bi bila da li obuhvatiti i kršenja koja nisu bila predmet suđenja pred Međunarodnim krivičnim tribunalom, koje vrste kršenja ljudskih prava izabrati, da li treba utvrđivati uzroke sukoba, kako odrediti početak sukoba, a treba istaći da sve presude Međunarodnog krivičnog tribunala polaze od hronološkog prikaza događaja prethodećih izvršenju krivičnog dela što znači da se abve činjenicama i jedno od pitanje bi bilo takođe to za koje teritorije sve treba utvrđivati činjenice o zločinima. I kao što sam rekla, imaćete vremena da u popodnevnom delu nadam se svi učestvujete u debati. Što se tiče daljeg mog izlaganja, sada ću se osvrnuti na strukturu komisije. Struktura Komisije za utvrđivanje činjenica o prošlosti čini unutrašnje uređenje, teritorijalna organizacija rada Komisije i osoblje angažovano u Komisiji. Komisije mogu imati različite jedinice nadležne za obavljanje konkretnih zadataka. Tako su u Južnoj Africi postojala tri odbora, Odbor za kršenje ljudskih prava, Odbor za reparacije i rehabilitacije i Odbor za amnestiju. U Istpnom Timoru i Argentini na primer bilo je po pet odeljenja. Komisije često prikupljaju podatke u različitim delovima država osnivajući kancelarije u gradovima, regijama, oblastima. Ovo ubrzava rad Komisije o odgovara na specifične potrebe određenih zajednica. Važno je da rad kancelarija bude koordiniran i metodološki ujednačen, pa je tako u Peruu potojala Centralna i pet regionalnih kancelarija, u Istočnom Timoru Centarlna i šest regionalnih. Osoblje Komisije čine komesari koji predstavljaju Komisiju, utvrđuju politiku Komisije i rukovode radom i pripremom finalnog izveštaja, zatim tehničko osoblje koje prikuplja, sređuje i obrađuje podatke, organizuje javna i tajna slušanja, pruža podršku žrtvama i svedocima, obavlja administrativne i specifične druge poslove. Komesari su uvek istaknuti pojedinci, borci za ljudska prava, pravnici, filozofi, pisci, predstavnicu udruženja žrtava. Većinu osoblja po pravilu čine aktivisti nevladinih organizacija za ljudska prava i stručnjaci i stručnjakinje iz raznih oblasti. Što se tiče kriterijuma za izbor i način izbora članova Komisije o tome su takođe vođene debate na prethodnim konsultacijama. Kao što ste čuli radom Komisije rukovode komesari. Važno pitanje koje utiče na legitimnost i prihvaćenost Komisije jeste način i kriterijum izbora komesara. Komesari mogu biti postavljeni i imenovani ili izabrani. Transparentna procedura izbora članova, uključenost šireg društva u proces izbora i zadovoljavanje kriterijuma rodne, etničke i druge ravnoparnosti osigurava podršku i legitimitet Komisiji. Postavljanje komesara uglavnom je rezultat političke odluke i ne uključuje šire društvo u proces izbora što umanjuje stepen prihvaćenosti

komesara, a samim tim i Komisije i njenih krajnjih rezultata. Pa na primer u Argentini je bilo deset komesara izabranih od strane predsednika i šest izabranih od strane Parlamenta. U Maroku komesare je birao kralj, u Južnoj Africi članove Komisije birao je Odbor sačinjen od predstavnika svih partija, a u Čileu i Peruu predsednici su imenovali članove komisija. Izbor komesara vrši se u skladu sa određenim kriterijumima koji su se razlikovali od države do države. Imajući u vidu da predsednik Komisije reprezentuje Komisije, skoro sve komisije su za predsednike birale ugledne i nezavisne pojedince koje prihvata većina građana. Pa na primer u Južnoj Africi kriterijumi su bili nezavisnost, ravnoparvna zastupljenost u pogledu rase, roda i etničke pripadnosti, neobavljanje političke funkcije. U Čileu predsednik se rukovodio kriterijumom ravnopravne političke zastupljenosti i za komesare izabrao i funkcionere bive Vlade i predstavnike opozicije. Koalicija za REKOM će se zalagati da deo osoblja REKOM-a budu aktiviti nevladinih organizacija za ljudska prava i da u radu REKOM-a učestvuju stručnjaci iz oblasti prava, sociologije, psihologije i drugih disciplina. Udruženja žrtava takođe mogu biti angažovana na pružanju podrške žrtvama i članovima porodica žrtava. Koalicija za REKOM će se zalagati da REKOM ima Centralnu kancelariju i ured u svakoj državi. Centralna kancelarija bi koordinirala rad ureda i organizovala javna saslušanja, a uredi bi prikupljali dokumentaciju o ratnim zločinima. Javna svedočenja bila bi organizovana na regionalnom i na nacionalnom nivou po odluci Centralne kancelarije, a uz učešće ureda. Način izbora članova REKOM-a mora uzeti u obzir regionalni karakter i strukturu Komisije, potrebu za etničkom, rodnom i rasnom ravnoparvnošću. Izbor članova REKOM-a treba da se vrši na osnovu jasni definitisanih i opšte prihvaćenih kriterijuma. Do sada je zanemarljivo učešće političara u svojstvu komesara, uglavnom su to bili aktivisti za ljudska prava, stručnjaci, predstavnici udruženja žrtava i verska lica. Tako da kada budemo razgovarali o ovim pitanjima treba promišljati o tome kako izbeći politizovanje pitanja izbora članova REKOM-a, dali bi prisustvo predstavnika međunarodne zajednice povećalo kredibilitet Komisije, da li u svakoj državi posebno nominovati ili to činiti na nivou regiona, ko ima pravo da nominuje članove i članice REKOM-a, ko će biti članovi selekcionog tela i na kraju ko treba da budu članovi REKOM-a. I za kraj još samo malo, o javnom slušanju žrtava. Komisije mogu raditi na dva načina, na zatvorenim ili javnim sednicama. Način rada zavisi od specifičnosti društvo koje mogu zahtevati tajnost u radu u slučajevima kada je procenjena ugroženost žrtava, svedoka ili samih komesara. Ipak, javne sesije imaju znatne prednosti u odnosu na rad na zatvorenim sednicama. Pre svega one omogućavaju žrtvama da javno govore o svom iskustvu često po prvi put. To utiče na stvaranje klime solidarnosti sa žrtvama i prihvatanja činjenične istine o događajima u prošlosti. Takođe u nekim slučajevima šira javnost zaista nije znala za zločine jer su žrtve bile izolovane i nevidljive. Često su i same žrtve mislile da su incidenti u kojima su povređeni bili izolovnog karaktera i da nisu pogađali druge zajednice, mesta ili osobe. Najzad, javnost u radu osigurava široku podršku za rad Komisije jer ga čini vidljivim i transparentnim. Javna saslušanja žrtava imala su komisije u Južnoj Africi, Sjevernoj Leoneu, Peruu, Istočnom Timoru, Maroku. Komisije su primenjivale različite vrste saslušanja, zavisno od specifičnosti i povreda ljudskih prava. Na primer u Južnoj Africi je bilo pet različitih tipova javnih saslušanja, a u Peruu je bilo javnih i zatvorenih. Koalicija za REKOM trebalo bi da predloži prikupljanje podataka o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava uzimanjem izjava i saslušanjem žrtava, članova porodica žrtava, svedoka, navodnih počinitelja i predstavnika međunarodne zajednice. Za žrtve silovanja, zločina nad decom i druge vulnerabilne grupe REKOM treba da organizuje i tajna saslušanja. Postavlja se pitanje koji slučajevi bi trebalo da budu izabrani za javna saslušanja, koje vrste javnih saslušanja organizovati, da li individualna, institucionalna, tematska, fokusirana na određeni

dogadjaj, na primer genocid u Srebrenici ili kategoriju žrtava kao što su recimo žene ili deca. Koji su nivoi saslušanja, nacionalni ili regionalni. Kako obezbediti da se glas žrtve iz jedne države čuje i u svim drugim državama. I na kraju ću još nešto malo reći o odnosu prema počinioćima zloćina. Karakteristika Komisije za utvrđivanje činjenica o povredama ljudskih prava u prošlosti uglavnom je bila fokusiranost na žrtve. Neke komisije su deo svog rada usmerili na poćinioće procenjujući da će njihovim uključivanjem ostavriti dublji uvid u događaje i prikupiti podatke koji bi inaće bili nedostupni. Uključivanje poćinilaca u rad Komisije praćeno je meraam koje osiguravaju zaštitu žrtava i ni u kom slučaju nije zanemarivalo odgovornost poćinilaca. U slučajevima davanja amnestije poćinioćima to je bilo višestruko uslovljeno i definisano strogim pravilima. Na primer u Južnoj Africi je bilo najvećih ovlašćenja rada Komisije, žrtve su čak postavljale pitanja poćinioćima, a na kraju posle konaćnog izveštaja sudovima je predato 300 imena, a procesuirano je samo 10. Kao što sam rekla više podataka ćete naći u svojim materijalima i hvala vam, pa se nadam da ćete se popodne uključiti u debatu.

Jelena Cakić: Hvala Majo. Sada bih otvorila diskusiju o pitanjima koja ste ćuli. Diskusija je otvorena. Najpre bih krenula sa stavom pošto ovde nemamo među prisutnima predstavnike udruženja žrtava ali zato je prisutan predstavnik Odbora za ljudska prava Leskovac, pa bih mu se obratila sa pitanjem da li je u dosadašnjjoj praksi organizacije bilo slučajeva, ideja i potrebe da je poznato, kod ljudi kojima su ljudska prava kršena za institucionalno rešavanje, odnosno rešavanje kroz ovakvu jednu Komisiju?

Kakav REKOM?

Dobrosav Nešić: Pa ovako, Odbor je ukljućen u rad [Ko]REKOM-a rekao bih od početka, kad se došlo na ideju za osnivanje REKOM-a. Odbor je tokom rata, pogotovo na Kosovu prikupio podatke o mrtvima, povređenima, sve podatke sistematizovao i predao saradnicima gospođe Kandić na dalju obradu. Odbor je imao otprilike podatke za 51 žrtvu iz našeg grada i okoline i došao je do podataka kako su ti ljudi stradali, na kom mestu i u kom svojstvu, da li su to bili vojnici, nekakve paravoćjne formacije ili nekakvi dobrovoljci. Sećam se jedne konsultacije kada je baš bio tužilac iz Južnoafrićke Republike, gospođa Kandić je organizovala taj sastanak u Beogradu, sećam se njegove diskusije da u osnivanju komisije za istinu nije se ni u jednom slučaju dogodilo niti treba da se dogodi da bude neki predstavnik vlasti. Ja to stalno napominjem na ovim skupovima jer ta Komisija ne bi imala onu težinu kao kada su u njoj nezavisni intelektualci, poznate lićnosti, lićnosti sa neukaljanim integritetom tako da veoma dobro i vrlo pažljivo treba da se vodi računa kada se predlažu ljudi koji bi bili u toj komisiji za istinu. Odbor je u svom radu takođe prikupio podatke krajem 90-tih godina, od rata na Kosovu, prikupio je podatke o zloćinima koje su poćili pripadnici nekih jedinica koje su bile odavde iz Leskovca. Sve te podatke je prosledio i Specijalnom tužilaštvu za ratne zloćine a neke od podataka je poslao Fondu za humanitarno pravo i saradnicima gospođe Kandić. Mi naravno iz sve snage podržavamo ovu akciju, sve što je do nas ućinićemo, a hteo bih samo da razjasnim jednu dilemu koja mi se od skora vrti u glavi. Dosta veliku ulogu u svim dešavanjima na prostoru bivše Jugoslavije su po mom mišljenju imali novinari. I baš me interesuje mišljenje gospođe Kandić ili Staše Zajović, ova najnovija inicijativa Specijalnog tužilaštva za ratne zloćine, kako bi se uklopila u našu ideju osnivanja REKOM-a? Pitam to zbog toga što i u Leskovcu postoje takvi ljudi i Odbor je između ostalog prikupljao neke podatke, ima neke podatke, pogotovo o jednom novinaru koji je bio veoma, kako bih rekao, inspirativan, veoma poslušan i veoma nadahnut kada je

huškao mladost Leskovca i Jablaničkog okruga da učestvuje u ratovima na Kosovu. Tako da me, imajući sve ovo u vidu interesuje kakav bi bio stav REKOM-a da se u celu ovu priču uključe ljudi koji su veoma veliki "doprinos" dali u ratu na Kosovu i novinari.

Jelena Cakić: Diskutovaćemo kasnije na temu uloge medija u kršenju ljudskih prava. Pošto nema predstavnika udruženja žrtava ali zato ima predstavnice udruženja veterana, tu je Vesna Karanfilović, Udruženje veterana Srbije za mir, obratila bih se pitanjem da li je među učesnicima ratnih sukoba koji su članovi vašeg Udruženja prepoznata potreba za osnivanjem ovakve jedne Komisije i na koji način oni doživljavaju ovaj post-konfliktni period, koje su njihove potrebe u odnosu na suočavanje sa prošlošću?

Vesna Karanfilović: Da, posle mnogo razmišljanja i dilema ja sam danas na ovom sastanku, veterani iz Udruženja znaju da ću ja biti ovde, dakle to je naš dogovor. Oni kao što znate neće doći i predsednik te organizacije se i pismeno obratio tako da o tome ne bih. **Ovde sam pre svega da pokažemo dobru volju da želimo da saradujemo, da ovakvu akciju podržavamo u svakom slučaju,** a veterana nema, mada su pri prvom pozivu ne znajući o čemu se tačno radi, dakle a kad su prosto čuli da će biti neki sastanak, bili su vrlo voljni da dođu. Trenutno se u Vlasotincu, gde je jedan deo te organizacije, održava sastanak i susret sa veteranima iz Bosne i Hercegovine, bilo je zainteresovanih da i oni dođu, međutim ono što njima smeta, ja sam prosto dužna kao njihov predstavnik da to ovde kažem, to je da su stavovi [Ko]REKOM-a prilično, kako da kažem, pomalo isključivi, pomalo jednostrani. Dakle naravno da postoje žrtve ali se ovde prilično usko shvata pojam žrtve. **Među veteranima takođe ima mnogo žrtava, ima tu stavova koje sam ja sada ovako pohvatala, ima puno generalizacije što njima takođe smeta, ne poriču naravno da je bilo onih koji su krali, pljačkali, ubijali i tako dalje ali to ne znači da su svi veterani to radili.** Tako da je otprilike krajnji dogovor bio da ja ovde dođem uglavnom kao neko ko će pokazati dobru volju za saradnjom, a pre svega u ulozi posmatrača i da čujem o čemu će se ovde govoriti. S druge strane ova organizacija koju ja predstavljam, Veterani Srbije za mir je pre svega mirovna organizacija i pre svega su veterani u ulozi nekoga ko želi pomirenje i želi da se čuje prava istina, odnosno istina. Pitanje je naravno i šta je istina.

Jelena Cakić: Hvala. Naravno ovo je otvoren proces i ništa nije definitivno i ništa nije zacrtano, ni jedan stav nije nepromenljiv. Drago nam je da postoji dobra volja za saradnju i prosto mi je žao što nema nikoga od njih lično, pojedinačno jer smatram da u dosadašnjem radu Koalicije koji možda nije praćen od vašeg Udruženja je bilo mesta za žrtve sa svih strana jer žrtva ne poznaje nacionalnost i u principu to je jedna od temeljnih stvari na kojoj se zasniva ova ideja. Naravno da možete uvek da se javno oglasite i da kažete svoje mišljenje i da svoje primedbe i sugestije koje se tiču ove ideje iznesete, biće sigurno uvažene. Jer osnovni problem je do sada uvek bio taj što je svako video samo svoje žrtve, a ideja je upravo ta da svi mi treba da gledamo i tuđe žrtve i da žrtva u principu ne poznaje nacionalnost i da treba brisati pojam nacije i granice. Generalizacija kao generalizacija je takođe nešto sa čim smo se do sada suočavali svi, gde su jedni bili krivi, a drugi su bili u pravu i to je nešto što bi trebalo razbiti i to je nešto sa čime bi Komisija trebalo da se suoči upravo javnim slušanjem žrtava. Do sada je organizovano više tih sesija na kojima su žrtve javno govorile, da li su to bile žrtve iz Hrvatske, Bosne, sa Kosova, iz Srbije, žrtve svih nacionalnosti su govorile, i među veteranima takođe ima žrtava i spremni smo da im damo prostor za javno iznošenje svega onoga što im se dogodilo. Gospodin Nešić se dotakao uloge medija tokom proteklog perioda i uloge novinara u možda podsticanju na kršenje ljudskih prava, čak možda na vršenje ratnih

zločina tokom proteklog perioda. Ovde imamo više predstavnika medija koji prate ovaj događaj, pa bih volela da čujem neki njihov stav i mišljenje o ovom problemu.

Milica Ivanović: Ja sam Milica Ivanović, novinarka. Naravno da podržavam Nešićevu inicijativu. Ja mislim da nije samo jedan, da ima više kolega sa ovih prostora koji su bojili stvarnost bojama kojih nije bilo. Na žalost kao što svi znamo mi smo šansu za lustraciju propustili 2000. godine, 2001, 2002, 2003, 2004, na kraju kolege koje su ostale pri tom stavu da lustraciju treba izvršiti bili su i prozivani i bojkotovani, bilo je svega i svačega, lustracije nije bilo ni u jednim državnim službama, pa je nije bilo i među nama novinarima. Na kraju mi smo, koji smo deset godina bili s one strane, neki kažu opozicioni novinari, a ja kažem novinari za borbu za istinu, bili proglašavani, bili na tapetu i posle 2000. godine, posle 5. oktobra jer smo nastavili da pišemo, da se bavimo objektivnim novinarstvom, da pišemo o istinitim događajima, da ih prikazujemo onakvim kakvi jesu, pa smo kao takvi, govorim o regionu u kome živim, smetali svim potonjim demokratskim vlastima. Da ne dužim, to je za neki drugi skup, ja zaista podržavam Nešićevu inicijativu i inicijativu koja se ovih dana mogla čuti i od mnogih ljudi, a publikovali su ih centralni mediji. Hvala.

Jelena Cakić: Slobodno se možete javiti i govoriti, da ne čekate prozivku.

Svetlana Šarić: Kao prvo, gospođa Karanfilović me je tu nešto malo poljuljala. Znam jednu istinu koju gospođa ne zna. Ratni veterani su prisustvovali našim radionicama i predavanjima koje smo imali u našem prostoru, radili smo suočavanje sa prošlošću. Ratni veterani žele da govore o svemu što se dešavalo, u svim ratovima. Danas nisu u mogućnosti da dođu, ja sam se čula sa njima, želela sam da budu sa nama ali oni nisu došli zato što imaju goste. Ja hoću da se u ime nekih ljudi koji su juče sa mnom razgovarali izvinim zato što nisu mogli da dođu. Problem svih naših ljudi, znači sve ovo vreme dok smo mi radili naše radionice i predavanja vezana za suočavanje sa prošlošću, koliko smo za šta odgovorni, za šta smo krivi, naša ciljna grupa su bile žene, majke, sestre, prijateljice, shvatili smo u stvari da je problem negiranja zločina. Ne žele da se suoče sa istinom i zločinima počinjenim u njihovo ime, u naše ime, u moje ime. Smatramo da većina stanovništva treba da bude upravo spremna da prihvati istinu o zločinu. To bi svi mi koji se time bavimo trebali na bilo koji način putem medija, lično, kolektivno, da govorimo o problemu koji se desio na prostorima bivše Jugoslavije. Smatram da neki ljudi, ne da smatram, sigurna sam, da neki ljudi ne žele da govore o tome šta se desilo 90-tih godina, 1999. godine i tako dalje. Iz kog razloga? Zbog lične bezbednosti. Samim tim kada spomeneš nasilje, rat koji se dešavao na prostorima bivše Jugoslavije je za neka ljude katastrofa, žele da se zaboravi. Mi smo iz nekog drugog razloga, da li zato što želimo da zaboravimo sve što se dešavalo ili jednostavno nećemo da se vraćamo u prošlost, samim tim neki ljudi, ne govorim za sebe, govorim u ime nekih ljudi koji jednostavno ne žele da se vraćaju unazad, sve dok svi mi, građani koji smo odgovorni za ratove ne suočimo se sa istinom i zločinima nećemo krenuti napred. Nema boljitka u Srbiji. Ja kao građanka smatram da imam veliku odgovornost za ratove i ja želim na ovaj način da govorim ljudima u mom okruženju, ženama, majkama. Sve mi žene smo podržavale ratove, htele to mi ili ne, svidelo se to nama ili ne. Jednostavno ćutanjem smo odobravali ratove. Ja ne želim da ćutim, ja želim istinu o zločinima koji su počinjeni u moje ime, u ime moje porodice, u ime mojih prijatelja i prijateljica. Ja imam prijatelje, prijateljice koje su razne nacionalnosti, koje su drugačije veroispovesti, mi govorimo javno o zločinima. Želela bih da svi vi koji ste danas ovde 11. jula krenete sa nama, sa ženama Mreže u crnom Srbije, u Srebrenicu da čujete ispovest žrtava, majki

Srebrenice, da se suočite sa istinom jer je to jako važno za sve nas. Ja ne želim da sedim ovako za stolom i da govorim o tome. Ja želim javno da govorim o zločinima. Ja se nikoga ne bojim, ja uz svu odgovornost govorim u svoje lično ime i u ime moje porodice. Hvala.

Nataša Kandić: Hoću samo da zamolim da razgovaramo vrlo konkretno. Nije uopšte sporno da postoji društvena odgovornost, da postoji krivična odgovornost, da postoji moralna odgovornost za zločine ali ovo što se ovom inicijativom pokušava, a to je da pođemo od toga da su nam potrebne činjenice. Molim vas ne treba da se sada svrstavamo. Ovo je regionalna inicijativa, znači hoćemo da se utvrde činjenice o tome šta se uopšte desilo počevši od 1991. godine. Znači činjenice o tome. Priznavanje zločina ide na osnovu činjenica. Znamo da je Haški tribunal utvrdio relevantan broj činjenica ali ima još hiljade i hiljade slučajeva masovnih, ne samo pojedinačnih, o kojima se još uvek ne zna, o kojima se zna u nekim lokalnim sredinama ali se ne zna, nema traga o tome, nema govora o tome u medijima. A danas je ovo prilika da razgovaramo na jedan vrlo konkretan način, da pođemo od toga da vidimo šta mi možemo sa tim činjenicama, da li će nam činjenice o tome šta se desilo pomoći da znamo. E kad znamo onda dolazi ta sledeća stepenica, a to je javno priznanje zločina. Ali nije sporno da vaša aktivnost, ne znam neka moja aktivnost... Ali sada pokušavamo da učinimo jedan korak i izvan naše sopstvene aktivnosti, pokušavamo da gledamo i napred ali isto tako sam sigurna da nam činjenice pomažu i da to neko kretanje napred nije moguće bez činjenica i znanja o tome šta se desilo. Mi hoćemo, da kažem, jednu dokumentarnu istinu o tome šta se desilo i ne svrstavamo se sada uz određene žrtve nego mislimo da svi koji su žrtve ratnih zločina moraju biti registrovani, žrtve moraju biti priznate nezavisno od nacionalnosti. I to je ono osnovno. Ovo je prva inicijativa koja daje šansu da mi sve te žrtve vidimo vrlo jasno u kontekstu toga šta im se dogodilo i u kontekstu toga da je važno zapravo znati šta se svim tim ljudima dogodilo.

Jelena Cakić: Vesna je htela repliku, pa Bogdan.

Bogdan Ivanišević: Može radi jednostavnosti, pošto sam hteo da pitam dva pitanja gospođu Karanfilović, pa je možda jednostavnije da odmah odgovori i na moje pitanje. U stvari mene interesuje, pošto je meni veoma stalo da veterani budu uključeni u ovaj proces, a pretpostavljam i svima iz Koalicije, ja nisam iz Koalicije, zašto ste vi rekli da se poriče da među veteranima ima žrtava, da se preusko shvata pojam žrtve? I, rekli ste da se previše generalizuje u tom smislu da se svi veterani smatraju zločincima i da ako su neki učinili zločine da se to previše proširuje i na sve druge. Sad, ja ne znam, verujem da se ta bojazan javlja kod veterana, tako ste nam preneli, ali ne znam otkuda ta vrsta bojazni ili uverenja. Pratio sam dosta sastanaka koji su deo ovog konsultativnog procesa i ja sam takve stvari vrlo retko čuo. Ako sam ih i čuo, to nije dolazilo od ljudi koji moderiraju konsultacije, nego bi neko iz udruženja žrtava iz nekog mesta u bivšoj Jugoslaviji rekao "samim tim što su se borili, oni su zločinci". Ali to je usamljeno mišljenje, ni na koji način nije stav Koalicije za REKOM, ako razumete šta hoću da kažem. Niko ozbiljan u Koaliciji za REKOM ne osporava, neka me isprave članovi Koalicije, da su i veterani bili žrtve. Neki su ubijeni, nestali su, mučeni su i tako dalje. Ja sam duboko uveren da ta bojazan nema osnova u realnosti, ali me jednostavno interesuje odakle ona dolazi jer mislim da je to važno za dalju komunikaciju i dalje uključivanje veterana u ovaj proces.

Vesna Karanfilović: Pa prvo da Svetlani odgovorim. Dakle ja stvarno ne volim da ulepšavam stvarnost tako da što se tiče dolaska veterana oni su odustali od dolaska kada

su pročitali dnevni red i kada su čuli. Prema tome oni imaju već... Neki od naših veterana su učestvovali na konsultacijama u Podgorici i ne znam da li još gde i prosto stavovi koji su tada tamo zastupljeni i provejavali su razlog zbog čega oni danas nisu ovde. Tačno je, ja sam to i pomenula da postoji trenutno susret veterana Muslimana i Srba u Vlasotincu, ali to ne bi bila smetnja, postojala je mogućnost da se satnica pomeri gore-dole i da možda dođu i zajedno sa muslimanskim veteranima. Dakle ne bih zaista volela da ljudi prosto misle da ja nešto tu nisam rekla kako jeste. O tome postoji i pismo koje je Novica Kostić kao predsednik jednog od udruženja veterana u Vlasotincu napisao i prosledio, sad me ne držite za reč, Ženama za mir ili Fondu za humanitarno pravo. Dakle to je samo mala replika na to Svetlanino da ja ne znam i da su oni... ali dobro. Pitali ste me otkud provejava taj stav. Delimično sam već odgovorila, dakle neki su od veterana bili prisutni na ovakvim konsultacijama i jednostavno oni su stekli utisak. Ja ne kažem da je to stav svih veterana u ovoj zemlji, dakle one organizacije sa kojom ja saradujem i radim, a ljudi imaju pravo na takav stav. Lično mislim, slušajući danas izlaganja o tome šta je REKOM i tako dalje, o REKOM-u da je pojam žrtve nedovoljno dobro formulisan. Dakle treba ga definisati ko su sve žrtve da možda ne dođe do ovakvih nesporazuma. Veterani su inače vrlo osetljiva populacija i prosto oni tu sebe ne vide. Možda prosto nije dovoljno dobro razjašnjeno. To ne znači da se na njih nije mislilo ali se nigde nisu eksplicitno pomenuli. Dakle govorim o grupi ljudi koja je u toj organizaciji, jednostavno ne mogu da govorim u ime svih veterana. A taj stav inače provejava pa i u celom društvu, jel' da. Možda su jedno mesec dana bili borci, naši junaci, hrabri i tako dalje, dočekali smo ih pesmama, oni došli s puškama, a posle toga kako su prošli? Tako da to koliko se oni osećaju žrtvama, a prosto se ne prepoznaju ovde u ulozi žrtve, jedne od žrtava rata mislim da je doprinelo. Dakle ne znam da li je bila loša namera, ne verujem u lošu nameru onih koji su organizovali [Ko]REKOM ali prosto možda je trebalo malo eksplicitnije.

Nataša Kandić: Vrlo je važno da govorimo na osnovu činjenica. Te konsultacije u Podgorici su bile najbolji skup koji se uopšte dogodio. To je bio regionalni skup predstavnika udruženja porodica žrtava i veterana tako da bojim se, vi imate neke netačne informacije. Na veb sajtu KOREKOM, vi možete da nađete ceo transkript sa tih konsultacija. To su bila udruženja porodica žrtava, Srba sa Kosova, iz Republike Srpske, iz Federacije, iz Hrvatske. Bilo je veterana, bio je i jedan vaš predstavnik koji je i poslao danas to neko pismo. Ali vas uveravam da vam je neko netačno preneo taj skup. Zato pročitajte samo taj transkript i videćete da će vam taj transkript pokazati koliko su te rasprave bile dobre. Na tom skupu sva udruženja, uključujući i tog vašeg predstavnika koji je bio tamo su prihvatili inicijativu o osnivanju Regionalne komisije. Jedino, ako se sećam, jedni možda trenutak kada su veterani na neki način pomenuti to je što je predsednik Udruženja kidnapovanih i ubijenih Srba sa Kosova, Simo Spasić rekao da je on protiv toga da se veterani predlažu da budu članovi Komisije. Sve drugo je bilo, bile su reči izlaganja učesnika koja su bila vrlo konstruktivna, vrlo delotvorna, svi su prihvatili inicijativu kao jednu nadu za probleme tako da vas je neko netačno informisao i zato je najbolje da sednete i da pročitate. Inače da vam kažem uopšte, u Koaliciji u raspravama o konsultacijama nema nikavih generalizacija. Mi govorimo i to su hiljade i hiljade ljudi uključeni u to, o vrlo konkretnim stvarima. Ja pismo vašeg predstavnika koji je bio u Podgorici nisam najbolje razumela i zato sam mu odgovorila. On je doslovno rekao, on podržava ono što ja radim ali se ne slaže kako. Mi govorimo ovde, i ono što nas povezuje u ovoj Koaliciji, to je ideja, inicijativa REKOM. Ne postoji ništa drugo. On ima svoju profesiju, ja i svako od nas ovde ima neku svoju profesiju, ima neko svoje lično angažovanje, a zajedničko nam je, onima koji učestvuju i podržavaju je inicijativa REKOM. Ja ne znam šta on misli ali on ima vremena, ima prostora, može to da kaže ali

molim vas, hoću da budete sasvim... hoću da vas uverim da u konsultacijama apsolutno nema nikavih generalizacija, niti ima govora o tome, niti je to uopšte tema, da neko uzima veterane kao zločince. Mi imamo veterane iz Hrvatske, veterane iz Bosne i Hercegovine koji vrlo, vrlo aktivno učestvuju, to je vaš taj predsednik takođe u Podgorici tada govorio o tome da veterani u Srbiji žele da u tome učestvuju, a zbilja sada ne znam o čemu je reč i kakav je to stav. Možda stvarno, dajte da se mi držimo onoga što je ionako procedura u konsultacijama, da vrlo konkretno razgovaramo, da vidimo šta su potrebe i društva, šta možemo da kažemo u ovoj inicijativi o konkretnim karakteristikama, a da se ne bavimo tim pitanjem. Zato je najbolje pročitajte i onda ćete biti sasvim sigurni u ono što je tačno.

Jelena Cakić: Bogdan Ivanišević.

Bogdan Ivanišević: Ja sam hteo samo jednu rečenicu. Nataša Kandić je sada to obuhvatila ovim što je rekla o tom skupu u Podgorici. Jedan učesnik je govorio na tragu onoga o čemu je Nataša govorila, što je moglo biti shvaćeno kao da je usmereno protiv veterana kao kategorije, ali to je na tragu onoga što sam prvi put rekao, to je ekscenno izdvojeno mišljenje tako da prosto nema nikakvog razloga da se to uzima ili kao stav Koalicije ili stav većine učesnika u konsultativnom procesu ili kao bilo šta što reprezentuje nešto drugo osim stava tog konkretnog čoveka i možda njegove organizacije, jedne od stotine i stotine organizacija koje se pojavljuju u tom procesu. Samo toliko.

Jelena Cakić: Hvala. Vrlo važno je shvatiti da je proces otvoren, da su nam jako potrebni vaši predlozi i preporuke i ovo što je gospođa Karanfilović rekla vezano za definiciju žrtve, nema definicije žrtve sada trenuno neke ustanovljene, mislim nema je onako čvrsto da je to nepromenljivo, u tom smislu sam htela da kažem, da je nepromenljivo. Znači otvoreni smo za vaše sugestije i preporuke i za otvorenu diskusiju, otvoreni smo za razgovor sa veteranima kao jednom vrlo važnom kategorijom ljudi koja je direktno učestvovala i bila oštećena svim što se desilo.

Srdan Dimitrijević: Ovde sam u svojstvu predsednika Pokreta za Leskovac, jedne asocijacije koja okuplja 12 nevladinih organizacija i udruženja građana. Čovek zaista ne može da pobegne od pepela ali može da se uzdigne iz pepela i mislim da je ovo jedini pravi put da se uzdignemo iz pepela, kao pojedinci i kao društvo. Razmišljao sam kako bih ja mogao da doprinesem nečemu što je zaista potrebno. Mogu to iz dva aspekta. Jedan je lični, po mom ličnom sistemu vrednosti, istina i saosećanje zauzimaju najviše mesto. Drugi je u svom javnom delovanju, bilo preko Pokreta za Leskovac, bilo na drugi odgovarajući način. Da ove vrednosti zauzmu mesto kao civilizacijske vrednosti. Govorim o istini i saosećanju. Možda ako bih pročeprkao po prošlosti možda bih mogao da dodam još nešto budući da sam pre skoro 25 godina okvalifikovan kao jedan od prvih domaćih izdajnika. Dakle u to vreme bio sam mladi, visoko rangirani funkcioner lokalne vlasti u Leskovcu, između 85' i 88' godine. Pamtim to vreme po tome što i mislim da sam jedini takav ili vrlo malobrojan primerak onih koje su smenjivali i Stambolić i Milošević. Stambolić zbog suprotstavljanja tutorstva nad Leskovcem, a Milošević zbog rečenice koju sam izrekao "koliko to nama u Leskovcu treba da bude gore da bi na Kosovu bilo bolje". Odgovor nisam dobio evo već 20 godina. Uporno ponavljam tu rečenicu. Dakle odbijao sam da sprovodim naloge koje su mi davali ljudi iz političkog vrha, da organizujem okupljanja radnika radi davanja podrške. To je vreme podsticanja i utemeljivanja sistema zla. Odbijao sam da kao predsednik Izvršnog saveta finansiram autobuse za one mitinge istine, odbijao sam da dam ozvučenje za održavanje takvog mitinga istine. Dugo smo se opirali održavanju mitinga istine u Leskovcu i on je održan poslednji u onoj seriji mitinga

iz onog vremena. Na javnim skupovima koji su tada održavani otprilike to su bili navodi zbog kojih su smenili mene i tu grupu ljudi koja je bila zagovornik takvog jednog odnosa prema vrednostima i prema aktivnom delovanju politike. Možda će vam to nešto koristiti. Hteo bih da pomenem potrebu da ime Zorana Janačkovića dobro zapamtite, on je jedan od eksponenata te i takve politike iz Leskovca. Kasnije je bio najodgovornije lice u državnoj bezbednosti, kasnije i naš ambasador u Skoplju, kako sam mogao da shvatim jedan od najvećih podstrekača ratnih dešavanja. Mislim da potreba sa vremenom ne samo da njen intenzitet nestaje, pogotovo kad je Leskovac u pitanju, mislim da ona postaje sve snažnija. Nismo pomenuli činjenicu da je nedavno održan javni skup podrške ljudima koji su bili osumnjičeni za ratne zločine, a potekli su odavde. To je legitimno pravo ljudi da kažu to što misle ali mene možda više boli to što se nije okupila ona druga strana da podrži ono što je trebalo podržati. I tada, i pre i kasnije. Mi imamo potisnutu svest, možda i s razlogom. Ja ću vas podsetiti koliko su se zabeleli krovovi sa satelitskim antenama u Leskovcu u vreme *Kosovskog boja*, ovog iz 1999. godine. Mislite li da je neka od tih antena bila kupljena? Meni su na ulici nudili koji god hoću auto za stotinu maraka. Dok budemo ćutali o tome mi ćemo biti saučesnici u tome. Toliko, hvala lepo.

Jelena Cakić: Hvala. Predložila bih da imamo kratku pauzu za kafu i osveženje, do 13:00 časova, nakon čega ćemo nastaviti rad.

[Pauza]

Jelena Cakić: Molim sve učesnike skupa da se polako vrata u salu da bismo nastavili sa radom. Ovako, Srđan Dimitrijević, govornik pre pauze počeo je da govori o jednoj temi koja je jako osetljiva, a vezana je za ovo područje, a to je pitanje pljačke i uništavanja privatne imovine tokom ratnih sukoba, pogotovu tokom rata na Kosovu. Interesuje me stav učesnika po tom pitanju. To pitanje bi trebalo da spada u mandat komisije za utvrđivanje ratnih zločina. Kojim sve zločinima smatrate da bi bilo potrebno da se komisija bavi a da pri tom nisu vezani samo za krivična dela koja su predmet suđenja pred međunarodnim i nacionalnim sudovima.

Aleksandar Mihajlović: E, ovako, hteo bih isto da postavim još jedno pitanje vezano i za vaše pitanje. Pre svega, sama, kao što je gospodin Dimitrijević reagovao, pljačka koja se dogodila, znači, to je ovde u Leskovcu javna tajna, znači dovoženje tih automobila i svega toga, po meni trebalo bi od najsitnijih, znači, paljenja, uništavanja tuđe imovine, sve to staviti pod ingerenciju REKOM-a i videti ko, zašto, zbog čega i u čije ime je radio. Kao i sama klasifikacija, da kažem, priznavanja zločina. To mi baš nije najjasnije. Recimo, ja ne mogu da priznam zločin da je neko radio u moje ime, ako prizna Republika Srbija. Tu definiciju priznavanja bih voleo gospođa Nataša Kandić da mi malo pojaśni, ako ste me razumeli šta sam hteo da kažem. I još jedno, izvinjavam se ako sam... suštinu REKOM-a što se tiče njegove budućnosti. Samim tim, kada se zaokruži taj jedan krug, da li bi to trebalo da bude da se otkloni neko breme prošlosti svih mladih; Srbi da oni mogu da idu uzdignute glave, ne samo Srbi, mislim na celokupnu... Da, da bi mogli da odu u neku zemlju i da ne kažu da je neko radio u njihovo ime ili već. Hvala.

Nataša Kandić: Mogu da kažem, naravno, kad se kaže priznanje, onda se misli na javno priznanje. Moć tog javnog priznanja je u tome što ga izgovara neko ko vrši vlast. To što ćemo vi ili ja da kažemo priznajemo te zločine, zato što smo videli, uvereni da su činjenice o tome, uverile su nas te činjenice i mi to priznajemo da se dogodilo, to ima, da kažem, značaj za vas lično zato što ste se u nešto uverili jer su vam prezentirane činjenice, ali za žrtve ima jako

veliki značaj kad neko priznanje daje neko ko je predsednik, ko je, ali ne... To priznanje može da bude u formi izvinjenja, ali zasnovano na činjenicama. Sada kada posmatramo u svetu kako se najveći značaj, mi svi znamo za Willy Brandt-s i mnogi misle da je Willy Brandt taj koji je, time što je kleknuo time učinio najveće priznanje zločina koji su Nemci počinili. Ima jedna druga ličnost nemačka koja je čini mi se, što se tiče nemačkog društva, učinila više u tom priznavanju zločina koje su Nemci kao građani, kao državljani Nemačke, nemačko društvo, nemački narod počinili. To je Richard von Weizsäcker, on je 1985. godine bio predsednik Federalnog parlamenta Nemačke. Njegov otac je za vreme nacista i Hitlera imao neku poziciju; a on je kao neko ko se protivio tome, ko nije učestvovao ni u čemu, ali je '85. godine nalazi se na funkciji predsednika Federalnog parlamenta i on je tada, u Parlamentu '85. godine, on preuzima odgovornost i priznaje da je Nemačka, nemački narod, nemačko društvo, nemačka država, da su odgovorni za zločine koji su počinjeni prema Jevrejima, Romima i drugima, i to je do sada najdelotvornije priznanje. I on je... i iz toga je sledilo izvinjenje. Kod nas ovde funkcioniše da, ako ste videli, ima jako puno izvinjenja, izvinio se ovaj predsednik države, onaj predsednik države, ali nema efekta. Zašto nema efekta? Zato što nije praćeno i zasnovano na činjenicama. Kod nas u stvari to su prazna izvinjenja i ona neće imati taj značaj sve dok se ne budu odnosila na priznanje konkretnih činjenica o počinjenim zločinima. To je u tom smislu to jedno priznanje. A što se tiče mladih, jedan, videli smo ga na ovom filmu, Veličković, on ne kaže, nema te njegove izjave, ali je jednom prilikom na konsultacijama sa nevladinim organizacijama u Beogradu, a bile su regionalne konsultacije, znači, bilo je i aktivista iz organizacija mladih iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine je rekao nešto što je bilo vrlo važno, on je rekao „mladi nisu odgovorni za ono što se dogodilo“, ali on i njegova generacija i organizacija u kojoj se nalazi, oni traže i zalagaće se za odgovoran odnos prema prošlosti. I to je, mislim, to je u stvari jedno jako dobro viđenje kakav zapravo odnos mladih treba da bude. Oni stvarno nema šta da se nekome izvinjavaju, da preuzimaju odgovornost, oni nisu odgovorni. Ali upravo zbog svoje budućnosti itekako i zbog nekih budućih generacija, on kaže „ali mi tražimo odgovoran odnos prema prošlosti“. Znači, oni traže od nas, od vlasti oni traže odgovoran odnos.

Staša Zajović: Mogu ja samo kratko za izvinjenje. Za mene je jedno od najimpresivnijih izvinjenja pored ovog o kojem je pričala Nataša, i možda može da se... recimo, ono što se dešavalo u Srbiji, ne samo ono što se u naše ime, ja moram da to govorim, dešavalo na prostoru bivše Jugoslavije... Čileanski predsednik Patricio Aylwin koji je bio na čelu ove komisije je napravio jedan gest izvinjenja prema svojim sugrađanima i sugrađankama, za mene najznačajniji moralni i politički gest. On je rekao njima, obratio se i rekao „tražim od vas oprostaj za pretrpljene patnje, poniženje i stradanje jer ja sam bio u opoziciji za svo vreme trajanja Pinočeove diktature, ali to mene ne oslobađa od odgovornosti jer ja ovde simbolišem kontinuitet državne vlasti i ja priznajem da je vaše dostojanstvo, da ne govorimo o hiljadama nestalih koji su, koje je taj režim...“ To je jako odgovoran čin za mene. I drugo, ono što je stvarno užasno bitno, posebno sam uvijek smatrala da je jako bitno da se pronađe veza između, i to je nama jako teško moram da vam kažem, između siromaštva i jada u kojem živi većina stanovništva u Srbiji i ratnih zločina. Svaki put kad to nekako prikažemo, onda ljudima je lakše da ih uvjerimo u važnost nekih akcija. Ja moram da kažem, mislim, recimo, jedna činjenica, jedna cifra koja je za mene, ja je ponavljam jer prosto to pokazuje tu direktnu vezu, jer ovo siromaštvo nije samo posledica globalizacije nepravedne i tako dalje, i da ne govorimo sve drugo... Kaže da je pripadnik Zemunskog klana Simović potrošio za tri i po godine koje je bio u begstvu, sedamsto hiljada evra, procena srpske policije, ovo sam ja pročitala na više mesta, prilikom njegovog hapšenja MUP ja pronašao svesku u kojoj je Simović beležio podatke o tom novcu. Mesečno mu je trebalo petnaest hiljada evra. Da se mi svi ovde skupimo, pa da vidimo. To je jedan najniži u karici tih zločinaca.

Jelena Cakić: Nastavljamo da govorimo o mandatu komisije za utvđivanje ratnih zločina. Ljiljana Stojanović.

Ljiljana Stojanović: Ljiljana Stojanović, ja sam ovde ispred Centra za demokratiju i razvoj juga Srbije, a ja sam inače dopisnik agencije FoNet i ja se veoma izvinjavam što sam morala da odem da pošaljem izveštaj o svemu ovome jer mislim da je jako važno da i javnost bude upoznata sa dešavanjima oko REKOM-a. Inače sam i urednik regionalne informativne agencije *JUG Press*. Mislim da je pored svega ovoga što se moglo čuti danas i što sam čula u Bečićima jako važno da se obrati pažnja i na još jedan aspekt ratnih dešavanja na prostorima bivše Jugoslavije, a to jeste nasilje ili to jesu žrtve koje su prosto bile žrtve politike koja je u to vreme vladala u Srbiji. Govorim o Srbiji najpre, jer živim u Srbiji i iz ove države sam. Mislim da je jako važno ne zaboraviti izbeglice koji su bili prosto lovljeni po Makedoniji i vraćani na ratišta u Hrvatskoj i u Bosni. I mislim da možda treba obratiti pažnju i na one ljude koji nisu hteli da idu na ratište, ali su bili na razne načine primoravani ili su završavali u zatvorima. Ovde je takvih primera bilo dosta, naročito pred početak rata na Kosovu. Prosto, i oni jesu velike žrtve čitavog tog ludila, mada ne onako drastične kakve jesu ljudi koji su mučeni ili kojima su ubijeni neki od najbližih ljudi. I takođe, ono što možda spada u domen možda više našeg posla, čula sam da ste govorili u prvom delu o novinarstvu, problem jeste to što i posle petog oktobra nije bilo nikakvih čišćenja u našim redovima, da tako kažem. Prosto svi oni koji su bili glavni, da tako kažem, novinari, urednici u to vreme u najvećem broju slučajeva su i dalje na tim pozicijama i odlično se kotiraju i kod novih vlasti, u smislu dostupnosti raznih izvora i političara za izjave, ali takođe ne treba zaboraviti ni ljude koji su zbog svog delovanja, drugačijeg mišljenja, antiratnih aktivnosti takođe trpeli i te kakve sankcije, jer prosto i oni jesu žrtve. Opet kažem, to nije ona žrtva, to nije onaj isti nivo žrtve kakav jeste ako ste vi fizički mučeni, maltretirani ili vam je neko ubijen, ali svejedno i to jesu žrtve svih ovih ratnih ludila.

Jelena Cakić: Dobrosav Nešić.

Dobrosav Nešić: Pa oko izvinjenja. Ne mogu, a da ne kažem dve stvari oko izvinjenja i gospodin Dimitrijević žao mi je što je otišao, netačne stvari neke je rekao. Nisu svi ćutali u to vreme kada je on pominjao. On je ćutao jer je bio predstavnik vlasti, mi nismo ćutali, drugi. Oko pljačke i oko činjenica koje se spominju stalno, posedujem fotografije o pljački, ja posedujem, ja sam slikao hale sajma koje su bile prepune, to su ogromne hale, ja sam se iskrao noću i slikao sam, tamo je bilo frižidera, zamrzivača, tih antena i tako dalje, i tako dalje. I sad, imam jednu fotografiju sam napravio u zatvoru, u zatvoru su bila neka kola koja su vozili rukovodioci. Tu su bila odabrana kola u zatvoru, zato što ljudi ne vide, odabrana kola, mercedesi, BMW i tako dalje, to su činjenice koje, fotografije koje ja posedujem. A oko izvinjenja da kažem nešto, ne mogu, a da ne kažem oko izvinjenja. Sticajem okolnosti pre nekoliko godina bila je jedna grupa ljudi, koji nisu, iz Nemačke, lekara, koji nisu aktivisti civilnog sektora, nisu predstavnici stranaka i hteli su da se upoznaju sa našom organizacijom. Oni se kao građani, tj. Mislim, vremenom tih pedeset godina njih je vaspitavala država, mediji, sastanci, oni se kao građani osećaju postidjeni što su bili, dolaze iz zemlje koja je imala nacističku prošlost. A oko izvinjenja kod nas ja moram kakav sam takav da kažem, naš predsednik Tadić se izvinio za žrtve u Srebrenici s jedne strane, s druge strane je potpisao, da li je to pakt ili šta već sa strankom koja je... dobar deo predstavnika tih stranaka se nalaze u Hagu i veliku zaslugu ima za ta ratna dešavanja stranka sa kojom je on napravio pomirenje. Sad tu je pitanje, dal' je kao predsednik stranke ili kao predsednik države, pošto znam za onu floskulu kad stavljaju funkciju u zamrzivač pa je zamrznu. Sad ne znam u kojoj, ali u moje

ime se nije sigurno izmirio. Prema tome, **to su lažna izvinjenja**. Mi trebamo građane da edukujemo, kao ovi Nemci, da oni sami kao građani uopšte nisu aktivisti da rade negde, nego osećaju stid, „mi se“ kaže „stidimo tog perioda, mi kao građani“. To su lekari iz klinike iz Vizburga. Toliko sam hteo samo da kažem.

Jelena Cakić: Osećanje za ono što se dogodilo je jako važno, kao što je važno i lično osećanje, pojedinačno svake žrtve, pojedinačno. I veoma je važno raditi na podizanju svesti kod građana da se neguje odgovornost za ono što se desilo. Veoma je važan rad sa mladim naraštajima, počev od, čini mi se predškolskog uzrasta, školskog, pa nadalje, rad kroz obrazovne programe, kroz prosvetne materijale, kroz rad sa mladim naraštajima koji će to negovati i dalje. Nakon već, koliko šezdeset, sedamdeset godina nakon II svetskog rata, američki predsednik je zajedno sa nemačkom kancelarkom posetio jedan od najozloglašnijih nemačkih logora i ona se i dan danas loše oseća i izvinjava u ime nemačke države za ono što se desilo. Tako da je to čitav jedan proces koji traje i trajaće, relativno je malo vremena prošlo od svega onoga što se desilo i verovatno će trebati možda i desetine godina da se savest smiri i da dođe do nekog pomirenja.

Dobroslov Nešić: Ponovo se izvinjavam. To što vi kažete sve je to tačno, ali je takođe tačno da smo se mi vratili na početak priče. Ja ne znam Bogdan u svom istraživanju da li je, da li je došao do podataka kada je vršio istraživanje Južnoafrička republika i tako dalje. Kod nas su se vratili zločinci na mesto zločina. Vi ne znam dal' se sećate ko je Škundrić, ministar energetike? Ja ga pamtim iz doba komunista, čovek je sada na vlasti ponovo. Ministar prosvete... **Kako mi, kako mi da menjamo mišljenje mladih kad je ministar prosvete čovek iz tog režima koji je doveo do rata?** Kako mi da pričamo kad ministar unutrašnjih poslova je posećivao Kulu, specijalne operacije, jedinice, na minut pre toga otišao, i tako dalje, i tako dalje. Mi smo te ljude ponovo doveli na vlast. Ne mi, ne mi, naravno, ne ja, nego ovi koji vladaju. I kako mi sada da razvijemo jednu politiku prema mladima da im govorimo nešto drugo kad su ti isti ponovo na vlasti. I bolje da se ne sećate Škundrića, ko je Petar Škundrić, ministar energetike, a nažalost ja sam takav, ja pamtim kao slon, što nije dobro.

Jelena Cakić: Slažem se sa vama da su i dan danas na vlasti ljudi iz prethodnog režima koji su dosta toga doprineli da dođe do kršenja ljudskih prava i direktno učestvovali. Nebojša Kitanović.

Nebojša Kitanović: Dobar dan svima. Slušam o čemu se priča ovde i imao sam prilike pre par godina da učestvujem na jednom seminaru u organizaciji Inicijative mladih za ljudska prava koji se ticao tranzicione pravde i imali smo tada prilike da vidimo baš kako su u Argentini rešavani ti slučajevi i kako su rešavani u Južnoj Africi. Sad smo ovde na konsultacijama o osnivanju regionalne komisije i koliko sam ja shvatio mi želimo da skupimo milion glasova na teritoriji ex-Jugoslavije, da jednostavno naše vlade, kad kažem naše vlade, da li je to srpska, hrvatska, muslimanska se izvine ili šta već urade, ali koliko će to da bude zaista delotvorno, koliko će te reči kao što je pričao gospodin Nešić biti zaista prazne ili pune, šta će se promeniti, da li će se opet, da li će to opet biti, mislim, ne znam ni ja, sam sebe preispitujem, da li tih milion glasova zaista može da pokrene, da li tih milion glasova koje mi skupimo koliko oni nama znače. Da li, da li, mislim da smatram, mislim pre svega trebamo na lokalnu početi da radimo na tome. Skupiti milion glasova, u redu, skupićemo, nije problem nikakav, ali malopre sam imao, ne bih sad ono, kao, da pričam ali ovde kod nas u Leskovcu, pre svega ima netrpeljivosti između ljudi, nerazumevanja. Ja sam, recimo, pre par godina isto imao prilike da idem u Prištinu/Prištinë sa Inicijativom mladih za ljudska prava, studentska poseta, bili smo u Kosovskoj Mitrovici/Mitrovicë, hteli smo da postavimo jedan transparent

na mostu, nismo uspjeli, onda smo otišli u Prištinu/Prishtinë da pijemo kafu i ja kao Srbin, meni je bila frka da pričam srpski. I svi ljudi koji su bili tu, mi smo morali engleski da pričamo. Zbog čega? Pa zato što ja zaista ne znam ako počnem srpski da pričam da li će neko da dođe i da me bije ili šta već, o čemu se tu radi. To je breme, ne, to je breme jednostavno koje je nama televizija plasirala '90-ih godina. Srbija, znači, mi smo dole bili, mi smo ubijali. Šta ako je konobaru neki Srbin zaklao sina ili ne znam ni ja šta. E to je ta priča zašto ja, zbog čega... Samo još par stvari. Početak sukoba. Početak sukoba, mislim ja se ne bih, početak sukoba ne bih vezao za vojna dešavanja. Početak sukoba koji nama plasiraju, recimo, ili koji sam ja imao ono prilike da saznam je bila priča paljenja jugoslovenske zastave na fudbalskoj utakmici '89. Međutim, bio sam skoro u Beogradu, imao sam neke razgovore, ono, u prolazu sa nekim navijačkim grupama i oni kažu da je početak sukoba u ex-Jugoslaviji bio mnogo, mnogo ranije i koji je počeo isto na jednoj fudbalskoj utakmici koja je igrana između Partizana i Hajduka, ja mislim, gde je Partizan izgubio 6:1, ali je dao zadnji go i onda su naši počeli da divljaju i to su moja neka saznanja početka sukoba na teritoriji ex-Jugoslavije. Znači, ne možemo se vezivati opet za to, za tu Sloveniju '91. godine, to je krenulo mnogo, mnogo ranije sa kulminacijom... E sad, dal' je to instrumentalizovano, dal' je to planski rađano, ja zaista ne znam.

Jelena Cakić: Molim vas da se predstavite imenom i prezimenom i u ime organizacije.

Ljiljana Stojanović: Ja znam da su mediji po Srbiji pričali takvu priču i sad je pričaju da ne možete da odete u Prištinu/Prishtinë da ne možete da odete u južnu Mitrovicu/Mitrovicë, da je most između severne i južne Mitrovice/Mitrovicë ne znam šta. Mislim to su budalaštine, znači, ja sam išla u Prištinu /Prishtinë pre nekoliko godina, pričala sam srpski. Ne kažem da ne može da bude problem, ali problem može da bude i u Leskovcu, da budemo jasni. Znači, problema uvek može da bude. Razumem, takođe, išla sam po Metohiji, razumem, takođe, tu priču da je neko povređen zato što mu je neko ubijen, ali mislim da je svrha i uloga medija i nevladinog sektora da menjaju te zablude. Mi smo se prekjuče vratili iz Prištine/Prishtinë, spavali smo tamo, bili smo dva dana, sami smo išli bez ikakvog, znači, išli smo, obično idemo preko Medveđe, nema nikakvih problema. Ja mislim da je osnovna stvar, ako želimo da pričamo ovu priču o tranzicionoj pravdi, o suočavanju sa onim šta se dešavalo, ali i da menjamo stvari oko sebe; upravo da krenemo da pričamo šta se stvarno dešava. A to jeste uloga i medija i nevladinog sektora. Samo toliko.

Jelena Cakić: Gospodin...

Vjačeslav Nešić: Ovde piše Vjačeslav Nešić, profesor Univerziteta, međutim pošto se znamo ja sam i predsednik Gradskog odbora Srpskog pokreta obnove. Da vam zahvalim prvo što ste došli u naš grad i... jer doći u Leskovac je ipak hrabro sa vaše strane. Najlepše vam hvala. Ono što mi je krivo kao građaninu Leskovca, a sigurno kad ovo kažem, i građankama Leskovca, a to je da nemamo predstavnike vlasti. Ako dođe kandidat za Nobelovu nagradu za mir, jedan takav značajni predstavnik nevladinog sektora, kao što su Staša i gospođa Kandić, bar je potrebno domaće vaspitanje da dođe neki predstavnik vlasti. Mi imamo gradonačelnika koji prima svakakve gulanfere i bašibozluk i ne nađe za shodno da dođe. Mi imamo jedanaest predstavnika u Gradskom veću i da ni jedan ne dođe. Kao da ova tema apsolutno se ne tiče vlasti, nepotrebna i suvišna, pogotovu to mislim da je kod njih urezano iz prostog razloga ova sadašnja vlast je u tolikoj meri preokupirana sama sobom, a ne svim onim što je potrebno da vlast radi i takva *kakvokratija*, po meni neviđena je potrebna iz prostog razloga samo zbog vladavine gospodina Tadića. To mogu da kažem iz prostog razloga što i Srpski pokret obnove učestvuje u vlasti i ovde u Leskovcu i na republičkom nivou. Ono što sam razumeo gospođu

Kandić je to, nije naše iznošenje šta mi želimo—ne želimo, u kolikoj smo meri se, u kolikoj meri znamo ko je žrtva, ko nije, na kojoj, čijoj smo strani, već su potrebne činjenice i stvaranje jedne regionalne komisije koja bi se bavila sakupljanjem činjenica. To iz prostog razloga, ja lično mislim je potrebno, jer samo sa činjenicama nećemo da imamo rašomonstvo istine, nego ćemo imati jednu jedinu, pošto je istina samo jedna jedina i kada imamo odgovarajući broj činjenica, onda ćemo tačno da raspolažemo odgovarajućim podacima i možemo sa njima da razgovaramo. Ono što lično mislim da u komisiji je, gospođu Kandić, jako potrebno to su predstavnici i u regionalnoj, to su predstavnici iz prosvete. Jedni od huškača svega ovoga su i naši udžbenici. Onog trenutka kada mi shvatimo da ta sintagma o nebeskom narodu ili izabranom narodu je laž, ogromna laž. Mi smo jedna nova, mlada nacija koja nije ni mnogo loša ni gora, jedan prost, primitivan, nezreo narod iako, koji živi u mitovima, iako mi u udžbenicima imamo to, odnosno ako bi mi mogli da svaki nacionalni dnevnik počinje čuvenim snimkom kako su se naši hrabro borci ponašali, kako se zvaše ono, *Škorpioni*, da svaki nacionalni dnevnik ide, onda bi bilo nešto sasvim drugo, onda bi mi znali kojoj naciji, narodu pripadamo i mogli bi se sasvim drugojačije da se ponašamo. Ono što je jako važno sam posle čuo i lično mislim da je gospođa Kandić jedan od najvećih patriota što se tiče srpskog naroda. Jer ono što sam skoro čuo posle toliko dugo vremena, tu čuvenu Platonovu tezu „sram je najveći patriotizam“. Iz prostog razloga taj sram koji Bogu, oni koji veruju u Boga, apsolutno Bogu nije mrzak, a odnosno oni koji ne veruju u Boga jedini patriotizam koji ne podseća na masovne grobnice i ne smrdi na masovne grobnice. Jer ako se mi stidimo svega onog što predstavnik naše nacije, našeg naroda ili već kako se šta kvalifikuje u kolokvijalnom govoru, onda možemo tačno da se odnosimo prema svemu. Zbog toga, lično mislim, da i prosvetni radnici, odnosno ljudi iz, profesori recimo iz istorije bi bili potrebni da učestvuju u toj komisiji i da ne zamlaćuju naš podmladak time kakav je srpski narod u tim predkosovskim, kosovskim ciklusima, nego da mu kaže kakav je, da je to narod koji je uvek kad se osećao dovoljno jak činio stravične zločine, da je to narod koji ima ogromne mane, k'o što sigurno, kao i ostali narodi, ima vrline, ali da koji tačno zna sa obe noge da stoji na zemlji, a ne da visi u oblacima i da ceo njihov život provede samo u mitovima. Zbog toga je od izuzetnog značaja da u toj komisiji ne budu predstavnici vlasti, onog trenutka kada predstavnici vlasti uđu u tim regionalnim komisijama, uvek će da oskrnave sve živo iz prostog razloga što ne postoji gora fela ljudi kao što su političari. Ja sam predsednik Gradskog odbora Srpskog pokreta obnove, znači i ja sam političar i gora fela ljudi ne postoji i sve bi skrnjavili, te komisije, sve bi vukli na svoju stranu, doći će izbori, doći će bilo šta, zbog toga mislim da treba apsolutno ljudi od integriteta, ljudi koji su u svojoj oblasti dokazani, koji ne pripadaju ni jednom stranačkom okruženju niti su predstavnici nekakvih partija da budu članovi komisije. Lično mislim da u Leskovcu ima takvih ljudi i da mi svim svojim umećem, znanjem bi trebali da utičemo i da ta komisija sakupi odgovarajući broj činjenica koji bi mogli da budu zahvalni deo svega onog što može da se kaže šta su pojedini predstavnici ovog naroda činili. Hvala.

Aleksandar Mihajlović: Ja se izvinjavam. Pošto sam ispred Demokratske stranke. Aleksandar Mihajlović ispred Demokratske stranke. Gospodin je upravo rekao dve kontradiktornosti. Prvo, da neko od predstavnika vlasti bude prisutan, a posle da vlast ne treba da se meša. Upravo zbog toga ispred Demokratske stranke, odnosno, ispred kabineta gradonačelnika sam ja kao predstavnik. Da ne bi bilo uplitanje vlasti, već isključivo stranaka koje bi mogle da pomognu. Isključivo zbog toga. Samo toliko gospodinu da skrenem pažnju.

Vjačeslav Nešić: A ja na skup nisam došao da se s nekim slažem il' ne slažem. Ja uvek na svaki skup, okrugli sto od '90. godine dolazim i kada su ti skupovi da iznesem svoje mišljenje. To ko se sa mnom slaže ili ne slaže, ja nemam ništa od toga. Mi smo došli da čuju

predstavnicu iz Beograda šta misli Vjačeslav Nešić, šta mislite vi, i tako dalje. A to da li se vi s nekim slažete ili ne slažete to ostavite kući...

Jelena Cakić: Dobro i ja vas molim da lokalne rasprave...

Vjačeslav Nešić: Pa tačno, pa on je počeo. Što njega niste prekinuli? Ne, njega ne. On predstavlja vlast i njega ne smete. A ja ne predstavljam vlast, ja sam...

Jelena Cakić: Naprotiv, rekli ste da predstavljate vlast.

Aleksandar Mihajlović: Ne, ja sam rekao da ne predstavljam vlast.

Vjačeslav Nešić: Drugo, nikakva kontradiktornost, on kaže da je potrebna vlast da čuje, a u tim komisijama vlast ne, znači nije nikakva kontradiktornost, što se svega toga tiče. Al' nemojte da polazite sa tim... Najgori govori u kulturi govora je u startu „ja se s tim ne slažem ili se sa tim slažem“. Šta imam ja od toga dal' se neko slaže il' se ne slaže. Kulturu govora da naučite, ponašanja. Ono što smeta našem sistemu, vi ste govorili o obrazovnom sistemu. Kod nas postoji obrazovni sistem i odgoj, mi nemamo vaspitanje. Onog trenutka kad bi u prosveti postojalo vaspitanje, ali vaspitanje u antičkom smislu te reči, da budemo vaspitani ne bi imali kulturu govora takvu, znači, ne bi imali kulturu govora takvu.

Jelena Cakić: Maja Pešić je tražila reč.

Maja Pešić: Ja bih samo pojasnila. Mislim da je profesor Nešić govorio o potrebi da predstavnici vlasti učestvuju u konsultacijama za REKOM, a da prilikom izbora članova i članica za REKOM se vodi računa o problemu politizovanja. I samo bih vas vratila na ono o čemu smo pričali, o čemu bi trebalo da pričamo, i bilo je malopre govora o udžbenicima i o programima u prosvetnim institucijama, i ako se sećate ja sam namerno istakla da su mnoge od komisija dale svoje predloge za institucionalnu reformu, mislim da će to i kod nas, u stvari, to, ta sama institucionalna struktura u društvu biti veliki problem. Pa bih vas prosto vratila na to pitanje problema, bavljenje komisije uzrocima i nekim socijalno-političkim kontekstima koji su prethodili sukobima. Toliko.

Jelena Cakić: Gospođa Jasmina Mitrović, Demokratska stranka, Vlasotince.

Jasmina Mitrović: Jasmina Mitrović, aktivistkinja SOS organizacije za pomoć ženama i deci žrtvama nasilja u porodici, članica Demokratske stranke, opštinski odbor Vlasotinca. I pre nego što kažem neki svoj stav i lično mišljenje o našem današnjem skupu, ja bih se zahvalila gospođi Nataši Kandić koju izuzetno cenim, još iz perioda kada su neki ovde prisutni, a mlađi, naše, mlađe naše kolege, nisu znali za njene aktivnosti. Neću mnogo pričati, samo ću se osvrnuti na pokušaj mreže *Žena u crnom*, čija sam i ja aktivistkinja, na formiranju ove koalicije za mir, *Žene za mir* i na naša dva susreta u Strugi sa ženama iz *Ženske inicijative Prištine/Prishtinë*, gde smo na jedan konstruktivan način i obostrano zadovoljstvo pokušale da napravimo tu saradnju sa ženama sa Kosova, što ovom prilikom koristim kao uvod u ono što ću dalje reći, a to je da pozdravljam ideju o formiranju REKOM-a, kao jedne organizacije koja će konačno prikupljenim činjenicama, prikupljanjem činjenica, iznošenjem ličnih stavova, bez obzira na to koliko oni bili jednostrani, voditi ka nekom obostranom stavu, a kada to kažem mislim pre svega na spremnost sviju učesnika u nemirima na prostorima bivše Jugoslavije, da se sagledaju i spolja i iznutra. Kada to kažem, mislim prevashodno na poslednji sastanak u Prištini/Prishtinë, kome sam prisustvovala i razgovoru sa ženama

Albankama, nažalost, nije bilo predstavnica Srпкиnja koje žive u enklavama ili već na teritoriji Kosova i Metohije što je po meni možda bio i bitan momenat i akcenat na šta trebamo ovog puta obratiti pažnju. Šta to znači? To znači da ako želimo raditi i prikupljati činjenice o suočavanju sa prošlošću, ne moramo i ne trebamo gledati jednostrano, jednoobrazno, nego trebamo čuti, neka bude i jedna žrtva sa srpske strane, ali da čujemo i tu priču i da suočimo, da suočimo te narode razjedinjene politikom, neću reći zločinačkom politikom, jer je ona i više nego zločinačka, politika koja nas je uvela u sve ovo što sada mi samo zbog toga što imamo veliko srce i veliku želju da nešto promenimo za budućnost mladog naraštaja, za mladost iz Srbije i Kosova i Metohije i Slovenije i Hrvatske, znači, ideja nam je ista. Ono što me plaši to je činjenica da je start uvek OK i da smo svi puni pozitivne energije i da svi imamo prikupljene činjenice, jer većina nas koji smo ovde u sali smo dugo godina i aktivistkinje i radimo na terenu. Moja saznanja i saznanja moje koleginice, jer dolazimo iz Vlasotinca, to je jedno malo mesto, nedaleko od Leskovca, naša istraživanja, naše druženje sa ženama, naš rad na temu suočavanja otkrio nam je poražavajuće saznanje, a to je da postoje mnogo jači lobiji koji pre nas ili istovremeno sa nama deluju preko uvođenja veronauke u naše škole, u malim sredinama veronauka znači javna prozivka. Znači, kad je dete podložno uticaju nekog ko ne misli kao mi, neko ko veliča nebeski narod, onda vi od tog deteta za jedno deset godina ne možete očekivati da razume našu potrebu i našu nameru zbog čega smo mi danas ovde. Slažem se sa govornicima koji su isticali potrebu da se promeni obrazovni sistem, ta obrazovna šema, upravo je to i neka naša ideja zajednička bila, znači. Staša zna da sam ja na većini sastanaka mreže Žena u crnom stalno stavljala akcenat na moguće delovanje i razgovor sa prosvetnim kadrom koji je, jelte, na kraju krajeva i zadužen za obrazovanje i vaspitanje dece kada ona nisu u kući. Zatim smo ovde, čula sam predlog za edukaciju ljudi. Mi moramo edukovati ceo naš narod. Neko je pomenuo, neko je pomenuo Nemce i nelagodnost Nemca kada je došao na ove prostore. Pa nelagodno se osećam jedino kad odem u Beograd, znate, jer ako ćemo pričati o toj nelagodnosti, znači, u Beogradu, ma koliko mi u unutrašnjosti se trudili i svojim aktivizmom pokazivali određene rezultate i iskreno bez namere da se nekome dodvorimo ili da neko o nama ima neko mišljenje, iznosimo činjenice i stavove. Međutim kada odemo u Beograd onda smo mi, ne diskriminisani, nego smo nekako, na nas se gleda sa podozrenjem. Gospodin Nebojša kaže da je u Prištini/Prishtinë čutao, nije govorio srpski već engleski, naprotiv meni je bilo zadovoljstvo da boraveći u Prištini/Prishtinë i šetajući ulicama Prištine/Prishtinë govorim srpski i nisam se osećala nebezbedno, zbog toga što sam mislila da imam misiju, i dalje imam misiju da dam skroman doprinos da prevaziđemo sve ovo, da se suočimo ne mi, nego da se suoči čak i ona žena gore iz Zlatićeva koja i ne zna šta je REKOM, koja nikad neće ni čuti za REKOM, a koja je možda poslala nekog na Kosovo ili u Bosnu. Znači, kompletno mislim da mediji su ti koji mogu puno da nam pomognu, ali uglavnom su do sada određeni mediji delovali tako što su satanizovali gospođu Natašu Kandić, Stašu Zajović i sve nas aktivistkinje koje smo vidljive u malim sredinama. Dakle, mislim da, OK i da je pronalaženje činjenica osnovni i prioritetni zadatak ako hoćemo da radimo pravu stvar, ali ne činjenice koje su jednostrane.

Jelena Cakić: Hvala. Da se vratimo na temu. Dotakli smo pitanje učešća, učešća političara u radu komisije, na koji način bi političari mogli u tome da učestvuju i u krajnjoj liniji. Pošto smo u maloj lokalnoj sredini, trebalo bi da kažemo nešto i o mogućem, potencijalnom učešću lokalne zajednice, grada na jednom ovakvom projektu, s obzirom na to da se radi o jednom velikom i sveobuhvatnom projektu, da će postojati centralna komisija, nacionalna, da će postojati nacionalne komisije, neophodno je da postoji i teritorijalna organizacija, struktura komisije. Pa s obzirom da ovde ima i predstavnika grada, odnosno, gradskog veća mogli

bismo da čujemo na koji način bi grad kao lokalna sredina mogao da se uključi u ovako nešto, a da ne upliviše u smislu učešća na nekorektan način.

Ašim Saitović: Član gradskog veća. Ja sam najpre došao ovde u svojstvu Koordinatora za romska pitanja, zadužen za romska pitanja. Ja sad pre nego što odgovorim na vaše pitanje, ja bih hteo samo da se uključim u jednu drugu stvar. Ja sam sticajem okolnosti bio i vojnik na Kosovu za vreme tih ratnih dešavanja; jeste, bilo je žrtava i sa jedne i sa druge strane, bilo je paljenja, bilo je pljačke i šta ja znam, to je naša realnost. To svi znaju i to je javna tajna i u Leskovcu i u celoj našoj zemlji. Druga stvar, da li su Romi uključeni u ovakvom, u ovom jednom projektu, u REKOM-u? Jer znamo da, da ima dosta žrtava Roma koji su ubijeni u tim masovnim grobnicama i koji su, ima njih dosta koji su oti i da se, kao što znamo i većinski narod, ne zna im se ni mesto sahranjivanja po tim masovnim grobnicama i tako dalje. To bih vas, gospođo Kandić pitao i **voleo bih da se Romi uključe u ovakav jedan projekat**. Možda su krivi i sami Romi što nisu uključeni u ovako nešto, zato što je organizacija Roma na veoma niskom nivou. Možda su i oni, organizacija Roma je takva. Što se tiče drugog pitanja koje ste pitali, **kako može lokalna zajednica da se uključi u ovakav jedan projekat**, a da, kako ste još naveli, to bi morali da vidimo, da to je neki moj predlog da se to prvo reši na nacionalnom nivou, na većem nivou i da taj predlog ide od Beograda na dole, tako bih ja voleo da se reši, regionalizacija. A voleo bih ovo pitanje o Romima, da.

Nataša Kandić: Što se tiče uključivanja u konsultacije, do sada su učestvovali udruženja, članovi porodica nestalih Roma na Kosovu, ali koje borave i žive u Crnoj Gori, a Romi koji žive i koji su, znači, napustili Kosovo i žive u Srbiji, oni još nisu uključeni. Nisu učestvovali do sada i nismo... Pazite, mi intenzivne konsultacije smo počeli, koliko ste videli sada, u aprilu mesecu, ali sve ovo što je bilo ranije to je, da kažem, bio pokušaj da mi nađemo taj jedan, podršku za taj regionalni pristup. Tek od maja 2008. godine mi imamo zapravo tu planiranu inicijativu REKOM, o formiranju regionalne komisije i tada u Crnoj Gori i na tim regionalnim konsultacijama sa udruženjima porodica žrtava, nestalih takođe, onda su pripadnici Romske zajednice koje žive na Kosovu učestvovali.

Ašim Saitović: Veoma se malo govori o žrtvama Romima na Kosovu, konkretno na Kosovu. Znamo da su Romi živeli i na bivšim prostorima Jugoslavije, bili su proterani kao i većinske stvari, ko je sve preživeo to, taj rat. **Veoma se malo govori o tome, o tim nestalim Romima i ubijenim Romima. Niko to ne istražuje, koliko se ja, koliko se ja, ja se izvinjavam ako je tako. Voleo bih da se uključe malo više Romi u tom procesu**, da i vi kao...

Nataša Kandić: Samo da dodam. Fond za humanitarno pravo je pre dve i po godine počeo sa popisom stvarnih žrtava i onih koji su stradali u oružanim sukobima na Kosovu. Prema tome, u žrtve, a i stradale, ako su pripadnici vojske, policije, a stradali su u vojnim akcijama, takođe i oni spadaju u te, u one koje mi popisujemo i dosta smo prikupili preko udruženja porodica žrtava nestalih i u Srbiji i u Crnoj Gori, ali smo svesni da je jedan broj podataka, bojim se, izgubljen, da su neki Romi koji imaju nestale ili ubijene da su oni čak napustili ove prostore i da je teško rekonstruisati i doći do nekih podataka.

Jelena Cakić: Nebojša Kitanović.

Nebojša Kitanović: Ja bih, ja bih samo da se nadovežem na priču Roma koju ste sada pokrenuli pošto sam pre nekih mesec i po dana, ono, da kažem, nekako upao u nešto što se zove nabavljanje dokumenata Romima, tj. raseljenim Romima sa Kosova, koji trenutno žive u Makedoniji. Sad ja ne znam da li su oni žrtve i da li će REKOM da se bavi tim pitanjima,

pošto, mislim da vam je poznato da sve policijske uprave koje su bile na Kosovu one su raseljene na teritoriji Srbije. Znači, u Leskovcu je jedan ogranak, u Nišu drugi, u Kraljevu treći, mislim, zaista nemam te podatke, ali imam podatke, recimo... da bio sam u Skoplju kod tih Roma dole, tamo ima oko dvesta hiljada porodica raseljenih, to su neke moje grube procene u razgovoru sa ljudima. Kakav je stav, recimo, REKOM-a po tome? Da li će i oni, pošto veliki broj njih nema dokumenta nikakva? Znači, oni nisu građani Srbije, nisu građani Makedonije, već im se izdaju neke karte, kartice, ne znam ni ja, na po dva, tri meseca u Makedoniji, koje su izdate od strane Ministarstva spoljnih poslova. Znači, bez statusa, **to su Romi koji su živeli na teritoriji Kosova. Kad su počeli ratni sukobi oni su prebegli u Makedoniju u nemaju nikakva dokumenta.** Mislim ovih pet dokumenata koja ja njima završavam biće gotova, ali to je neki proces koji već traje nekih mesec, mesec i po dana, s tim što sam ja morao da idem i dole i ovamo i da oni meni šalju te papire. **Kakav je stav REKOM-a? Da li će i oni biti obuhvaćeni, znači, celom tom pričom žrtava?**

Jelena Cakić: Sigurno da će se rad komisije fokusirati i na raseljena lica sa područja bivše Jugoslavije i sigurno da se ona mogu smatrati žrtvama, i naravno da treba da im se da prostor za javno iznošenje ličnih iskustava. Dotakli smo se teme koja se tiče učešća lokalne zajednice u ovakvom jednom projektu i prosto smatram da odavde treba da potekne jedna ideja o tome kako bi grad mogao da se uključi u jednu ovakvu inicijativu i da li ima spremnosti za tako nešto. Na koji način, postoje li kontakti sa drugim gradovima u drugim republikama i rad na prevazilaženju prošlosti možda kroz zvanične kontakte gradova, gradonačelnika, jer ovo je, ipak podsećam, područje gde je bilo najviše mobilisanih vojnika iz raznih razloga, velikim delom i zbog toga što smo imali takve političke predstavnike lokalne kakve smo imali. Pa smatram da bi možda bilo korisno razmišljati o tome na koji način bi na lokalnu mogla da se podrži ovakva ideja, znači, i kroz gradske institucije i kroz lokalne nevladine organizacije. Bogdan.

Bogdan Ivanišević: Pa, evo, ja u ime grada da... Šalim se naravno. Pa, ja bih hteo u stvari da pozovem članove Koalicije, Koordinacijskog veća, Natašu Kandić i druge koji tamo sede u onom delu stola da objasne koliko je do sada Koalicija za REKOM zauzela neke čvrste stavove o mandatu, čime će se REKOM baviti, čime se neće baviti. Mislim da je važno da se razume, to *a propo* vaših pitanja, da koliko ja to pratim, to je zaista otvoreno pitanje. Dakle, ne može da se kaže da je Koalicija za REKOM odlučila da će se REKOM baviti, evo recimo, problemom dokumenata, nemogućnošću nabavljanja dokumenata od strane izbeglih Roma u Makedoniji, ili da se neće time baviti, kao i bilo kojim drugim stvarima. Ovaj konsultativni proces i služi za to da se o tim stvarima razgovara, jel' tako. Treba pri tome biti svestan činjenice ako se ne želi da REKOM, regionalna komisija, postoji deset godina ili tako nešto, što je jako loše ako bi tako dugo postojalo, možda da postoji kroz neki kraći, razumniji period, recimo, tri godine, optimalan period, što je takođe tema za raspravu, dakle, ako se želi izbeći jako dugo trajanje, neće prosto fizički biti moguće da se REKOM, regionalna komisija za utvrđivanje činjenica, bavi svim povredama ljudskih prava iz perioda '91., ili od kada bi to već počelo, pa nadalje, da će se neke bolne odluke u tom smislu morati doneti, čime nikako ne želim da sugerišem. Najmanje ja mogu da govorim u ime budućeg REKOM-a, a ne mogu ni oni koji su za ovim stolom sada to da kažu, da je, recimo, pitanje o kojem ste Vi govorili nedovoljno važno i da ne bi ušlo u mandat Ali ću prosto da registrujem na nekom najopštijem nivou da će to biti jedno pitanje: kojim zločinima i kojim kršenjima ljudskih prava da se bavi, a kojima ne. U stvari, ono što ste Vi rekli mislim da su, dva su pitanja. Jedno je, kako sam ja razumeo, da li će se REKOM baviti samim činom njihovog nasilnog odlaska sa Kosova, a drugo da li će se baviti posledicama kasnije. Oba vrlo legitimna pitanja, o kojima tek treba da se raspravlja u ovom procesu. Ali, nekoliko puta su pitali učesnici danas, „kakav je stav

REKOM–a?“ ili „šta REKOM misli?“. REKOM ne postoji, REKOM je regionalna komisija, nešto što bi trebalo da postoji, da bude formirano kroz par godina. Sada postoji Koalicija za REKOM i verovatno je više *lapsus lingve* nego što vi to ne razumete, siguran sam da razumete, ali ima i učesnika u ovom konsultativnom procesu koji misle da je REKOM već osnovan, da su oni REKOM, da su oni ta komisija koja sada već odlučuje i istražuje, tako da prosto nikad nije zgoreg podsetiti da ne postoji REKOM. On će, nadamo se, postojati kroz godinu, dve, a za sada postoji Koalicija za REKOM. Takođe bih hteo da kažem da je ta Koalicija veoma široka i da u njoj sigurno ima i ljudi koji smatraju da je u stvari izvanredno da postoji veronauka u školama i da se uči to što se uči. I takođe želim da podsetim na ono što je Maja rekla, da su u mnogim komisijama za istinu bili predstavnici verskih zajednica kao članovi komisija. Ali poenta mi je ovo: cela ova inicijativa, da bi imala elementarne šanse na uspeh, u smislu da se stvori ta komisija, da ona bude kredibilna, da efikasno deluje, ona mora poći od toga da će biti uključeni u tu inicijativu i ljudi koji se ni u čemu ne slažu, ili koji se skoro ni u čemu ne slažu. Biće puno neistomišljenika, osim kada se radi o tome da je važno da se utvrde činjenice na kredibilan način i da se da glas žrtvama. Možda među ovde prisutnima postoji izvestan stepen istomišljeništva u nekim pitanjima, ali da su ovde veterani ili izbeglice, ili neki drugi, verovatno bi bilo jako puno nesaglasnosti u nekim drugim stvarima. Ali to nije toliko važno. Ova Koalicija i sama komisija nije za to da se na kraju rada REKOM–a mi slažemo da li treba veronauka da bude u školama ili ne. Mislim, to nije ono o čemu je REKOM. Ja koristim ovo kao povod, razumete me, nemam ništa... Ovo je, dakle, komisija koja ima uži mandat, ali izuzetno važan mandat, nešto čime se niko do sad nije bavio, odnosno, komisija, ako bi bila uspostavljena, imala bi izuzetno važan mandat, ali relativno uzak. Ona ne bi odgovarala na pitanja o kojima je profesor govorio, o tome da li su Srbi kroz istoriju bili pre svega žrtve ili su činili strašne zločine, ili ne. Mislim, bar je iskustvo drugih komisija takvo, da se komisije ne bave tom vrstom pitanja, nego se bave konkretnim periodom, često iz bliže prošlosti i bave se onda pre svega onime šta se žrtvama dešavalo, a u određenoj meri se bave i onima sa druge strane – počinocima. To nekada može biti uz imenovanje počinilaca, nekada ne. To je komplikovano pitanje, da ne ulazim ovog trenutka u to, već predugo govorim, evo završavam. Bave se odgovornošću institucija u tom periodu, imate one koje su se bavile odgovornošću pravosuđa, političkih stranaka, medija, verskih zajednica, ali dakle, za konkretne stvari koje su se dešavale u ovom konkretnom relativno skorom periodu u kom su se dešavala kršenja. Eto, u stvari, nemam sad nikakav naročito pametan zaključak koji bi sve ovo sad uobličio, samo sam hteo ovih nekoliko stvari da navedem, možda da pojasnim. I da, još jednu stvar želim da kažem, kad je reč o članstvu u komisiji, pošto je rečeno ovde isto, mislim da ste vi gospodine Nešiću, profesore, rekli da bi bilo dobro, da ima u Leskovcu ljudi koji bi mogli da se uključe, da bi u komisiju trebalo uključiti predstavnike koji dolaze iz prosvete. Treba imati u vidu da, što se tiče samih komesara, članova komisije, to je uvek veoma mali broj, to varira od tri kao u, ne znam, u Gvatemali, u Salvadoru do, ja mislim da je devetnaest do sada najveći broj, ili osamnaest, članova neke komisije. A pošto bi ovo još bila regionalna komisija, gde bi se ipak vodilo računa o tome da budu ljudi iz različitih država, to znači da praktično iz jedne države mogu da budu dva ili tri čoveka, znate. Tako da neće biti moguće da postoji iz svakog većeg grada po neko prisutan, prosto da imamo i to u vidu. A naravno da u samom personalu, osim tih najistaknutijih, tih koji su lice komisije, bi bilo jako puno, verovatno ovde stotine, onih koji bi radili operativni deo, da to tako nazovem, koji bi utvrđivali činjenice, a naravno da tu ima prostora za uključivanje ljudi iz svih delova bivše Jugoslavije.

Jelena Cakić: Maja Pešić.

Maja Pešić: Ja bih samo ovim... Samo bih ovim Bogdanovim sugestijama dodala još jedno pitanje na koje smo mislim u ovoj diskusiji zaboravili, a prosto to je pored ovog pitanja mandata i pitanje ko bi trebalo da imenuje i da organizuje rad komisije, ko bi birao članove i na koji način, ko bi bili komesari, kakvi bi bili kriterijumi za njihov izbor. Prosto, da se vratimo na ono...

Staša Zajović: Period i koji period obuhvata.

Maja Pešić: Aha, da i period smo kao predložili, tako da, eto.

Jasmina Mitrović: Hvala. Kad sam malopre spomenula veronauku, nisam, mislila sam na to. Veronauka jeste potrebna u školama, ali ne kao oruđe pogrešno odabranih veroučitelja koji ne samo u školama, već i na ulici šire govor mržnje. To ne pričam napamet, pričam iz sopstvenog iskustva jer mi se dešavalo da kad god uđem u prostorije, u neku prostoriju u kojoj se nalazi neko od predstavnika crkvene vlasti naiđem na nimalo prijatan prijem. A malopre je postavljeno pitanje kako to uključiti zajednicu ili grad u rad Koalicije, REKOM–a, sada Koalicije REKOM–a. Pa mislim da možda ne bi bilo loše da se razmišlja o tome da se u neko dogleđno vreme napravi jedan radni sastanak sa predsednicima opština Jablaničkog okruga, možda bi bilo bolje da to bude Jablanički okrug, Jablaničko – Pčinjski okrug jer to su još nekoliko, četiri, pet opština; kolega možda iz opštinskog zna koliko je tu ukupno opština, negde oko deset mislim da je, i mislim da blagovremene informacije i prosleđivanje, možda prepis sa nevladinim, kontakt nevladinih organizacija iz Leskovca, iz Vlasotinca, Bojnika, Medveđe, imamo tu mi i Lebane, Crna Trava, ovde nema tih predstavnika, znači, ja ne znam kako će do tih ljudi doći informacija o ideji formiranja REKOM–a. Znači, **mislim da bi možda moglo na taj neki nivo, znači preko nevladinih organizacija da prvo mi kao članice, kao predstavnici tih nevladinih organizacija napravimo kontakt sa lokalnim predstavnicima, sa zvaničnicima naših gradova, a da onda na osnovu naših zaključaka o tome da li su oni zainteresovani za aktivno uključivanje u rad [KO] REKOM–a krenemo u tom smeru.**

Jelena Cakić: Ja se izvinjavam, dobili smo nove učesnike. Ja bih vas samo molila da se predstavite.

Saduš Redžepi: Saduš Redžepi iz Bujanovca/Bujanoc. Malo smo kasnili, tako se desilo, usput nešto se desi i tako.

Isak Bislemi: Isak Bislemi iz Bujanovca/Bujanoc isto.

Jelena Cakić: Hvala. Ima, ima prevod. Jel' ima prevodioca? Ja se izvinjavam, moram da vam skrenem pažnju da pošto je prevodilac bio u prepodnevnom delu nema sada prevodilaca, tako da ćemo se sporazumevati na srpskom. Dotakli smo se mogućeg učešća lokalne zajednice, tako da smatram sasvim opravdanim i konstruktivnim predlogom Jasmininu ideju da se taj sastanak održi. Prosto, treba motivisati što šire i institucije i predstavnike lokalnih vlasti za ovu ideju, kako bismo postigli konsenzus oko formiranja i kako bismo imali snage da izvršimo pritisak da se konačno ovakva ideja usvoji na jednom nacionalnom nivou. Nataša.

Nataša Kandić: Dobro je Bogdan pomenuo to da mi nismo REKOM i da neke ideje, preporuke, predloge ili mišljenje iznosimo kao članovi Koalicije. Ali osim toga što članovi Koalicije ili Koalicija ima neki, neko mišljenje, neki predlog, postoje i oni drugi koji učestvuju u konsultacijama, a nisu svi članovi Koalicije. I o tome može da se govori koje su

to razlike; da li postoje razlike između članova Koalicije, njihovih stavova, mišljenja i nekih učesnika konsultacija, znači da li ima tu nekih neslaganja. Pa u dosadašnjem toku, mislim da apsolutno nema nikakvih neslaganja, na primer, kada je u pitanju šta bi bilo najbolje kao rešenje ko da bude osnivač REKOM-a. Pretežno se čuju, znači, mišljenja da bi to trebalo da bude parlament. Onda svi, naravno, se slažu kada je reč o tome da bi članovi REKOM-a trebalo da budu ugledni ljudi, e sada, različito učesnici gledaju na to šta znači ugledni ljudi. Da li ugledni u svojoj sredini ili to treba da bude da je to taj njihov ugled potvrđen u čitavoj regiji, da oni uživaju ugled i u, na primer, Hrvatskoj i Bosni, ili, na primer, kod nas može da se dogodi da predloži, ne znam, da bude predložen kandidat koji ima jaku podršku nekih vladajućih političkih partija, a da pri tom on ne uživa ugled u nekoj od ovih država. To su sve neka pitanja o kojima se, o kojima će se razgovarati i treba da se razgovara dok se dođe do toga šta je zapravo, šta će biti predlog Koalicije. Jel' pazite, na kraju ipak Koalicija izlazi sa predlogom modela. Koalicija će izaći sa preporukama. Pazite, postoji nešto kada ste pomenuli dokumenta, meni se sad u ovom trenutku čini da ima još takvih pitanja koja se pominju u ovim konsultacijama, pa na primer pitanje imovine, pa pitanje gubljenja stanarskih prava, na primer u Hrvatskoj i mnoga druga pitanja koja su strašno važna na tom nekom pojedinačnom nivou, ali zamislite komisiju koja bi se bavila na primer pitanjima povratka imovine. Znae koliko je opljačkano stvari? Pa trebalo bi neka komisija koja bi radila 50 godina da utvrdi i popiše sve šta je ko izgubio, šta je kome ukradeno, pa i to, to nema te države i tog bogatstva koje bi moglo to da nadoknadi. Ali postoji nešto što taj REKOM može da preporuči. Na primer, REKOM neće dodeljivati reparacije, ali REKOM može da preporuči program reparacija i zato je važno to definisanje pojma žrtava i zato je važan popis stvarnih žrtava, a i REKOM onda može da ima vrlo jake preporuke o tome kako reparacije treba da se dodeljuju; i pri tom može takođe da predloži ili da se u konsultacijama o tome razgovara pa na osnovu toga kako bi se stvorila sredstva za te reparacije. Da li bi, da li države imaju te kapacitete da oni mogu da izdvoje sredstva za reparacije? Da li bi možda Evropska zajednica kao znak podrške procesu pridruživanja Evropskoj zajednici mogla da pomogne u stvaranju tog nekog regionalnog fonda za reparacije? Ali na primer pitanje logoraša na primer. Znae da danas niko ne zna tačno koliko postoji tih udruženja bivših logoraša. Oni svi imaju svoje spiskove logoraša. Međunarodni Crveni krst je evidentirao, odnosno registrovao logoraše koji su bili u nekim određenim logorima, ali najveći broj logora ipak je bio, ja bih rekla, nedostupan za Međunarodni Crveni krst. Šta bi bilo dobro? Bilo bi dobro, ne verujem da REKOM može da se bavi, sada da sedne i da jedan od zadataka sada bude da se utvrde, ustanove svi mogući logori, zatvori, mesta u kojima su bili zatvoreni ljudi, da se popišu svi oni koji su bili zatvoreni. Ja mislim da REKOM može da donese jednu preporuku i da čak utvrdi koji bi to državni organ bio koji bi trebalo da uradi. Ili čak da formira, predloži formiranje neke grupe koja bi bila na nacionalnim nivoima, pa bi se onda, znači, moralo to, da kažem, da postoji jedna regionalna evidencija i to bi bilo strašno značajno, zato što je, zato što su logoraši takođe žrtve. E sad, šta ako u ovaj model uđe i jedan predlog da će se REKOM baviti žrtvama ili da će taj stvoriti, sačiniti taj program reparacija koji se neće odnositi samo na porodice ubijenih ili na porodice nestalih, nego da će, ili da neće na žrtve torture sa smrtnim ishodom nego i na žrtve torture. To znači da bi onda trebalo da postoji jedna detaljna evidencija tih svih zatvorenika, svih onih koji su bili u zatvoru i izloženi mučenju, ali to je neki odgovor. Mi moramo do odgovora da dođemo u toku ovih konsultacija. Ili na primer čulo se u ovim konsultacijama to oko stanarskih prava u Hrvatskoj. To jeste ozbiljan problem zato što je mnogo, mnogo ljudi izgubilo bilo kakav svoj stan, nema ga ni dan danas. Ali postoje, ja mislim, drugi mehanizmi i druge procedure, a REKOM bi možda mogao to pitanje da uključi u svoje preporuke, a ne da uvrsti u mandat REKOM-a. Što se tiče Roma, Romi. Stvarno postoje ozbiljni problemi, ja nisam znala da je još uvek to pitanje da oni nemaju dokumenta. To je bilo aktuelno posle dolaska njihovog sa Kosova i

tada je to pitanje bilo i tada su državni organi govorili o tome kako rešavaju to pitanje. Ono što je poznato u Srbiji da romska deca koja govore albanski da oni nemaju nikakvo obrazovanje. Onda takođe ono što je, to može da bude takođe preporuka, preporuka koji bi organ i na koji način bi se bavio. Ili na primer vi svi znate da se na primer nisu samo zločini ili teška kršenja, ili druga teška kršenja ljudskih prava nisu se događali samo na teritoriji Kosova, mi imamo i ovde, i Preševo/Preshevë i Bujanovac/Bujanoc gde su se događale vrlo teške povrede ljudskih prava. Nestanci, imamo nestanaka koji još nisu razrešeni. To ne spada u dešavanja, nešto od toga ne spada u vreme oružanih sukoba na Kosovu. A onda REKOM takođe mora da ima, odnosno Koalicija pre toga mora da ima jedan jasan stav kako se odnositi prema tim otmicama, a onda ne znam da li vi znate da je sukob između policije i Oslobođilačke vojske Kosova Preševa, Medveđe i Bujanovca da je to tretirano u skladu sa Međunarodnim humanitarnim pravom kao unutrašnji oružani sukob. Znači, i to bi moralo da spada u nadležnost REKOM-a da se bavi i povredama ljudskih prava, naravno, teškim povredama kao što je ratni zločin, ubistva tada i nestanci će oni prema Međunarodnom pravu i jesu ovi ratni zločini. Ja sam videla sporazum između vlasti Srbije i komande Oslobođilačke vojske Kosova i to je bilo u prisustvu američkog KFOR-a da se to definiše kao unutrašnji oružani sukob. Znači, postoje brojna pitanja koja se, o kojima se mora imati stav u toku ovih konsultacija i sad naravno na stav Koalicije će uticati ono što učesnici budu rekli u toku konsultacija, ali će ipak na kraju Koalicija izaći sa predlogom modela i preporukama prema parlamentima i vladama.

Jelena Cakić: Govorimo o mandatu REKOM-a i o ovlašćenjima komisije, koja bi ona ovlašćenja imala i kakve bi, jedno od tih ovlašćenja bi, eto, bila mogućnost da daje preporuke državi na koji način da izvrši reparaciju žrtvama i koje sve mere da preuzme. Jedna od preporuka *a propo* onog govora koji smo imali o edukativnom radu bi mogla da bude unošenje izvesnih sadržaja u udžbenike, izvesnih sadržaja iz komisije u udžbenike, nastavne planove i programe, a sve u cilju daljeg edukovanja i obrazovanja mladih naraštaja koji bi, te preporuke bi proistekle iz finalnog izveštaja nakon završetka rada komisije. Nesporno smo se složili da će se komisija sigurno baviti žrtvama, da će dati platformu za žrtve i za iznošenje njihovog viđenja stvari, međutim, postavlja se pitanje da li treba i na koji način dati mesta počinocima. U radu drugih komisija koje su do sada se kroz praksu pokazale bilo je slučajeva da je davan prostor i počinocima ratnih zločina i kršenja ljudskih prava za davanje izjava, za svedočenja u kom slučaju su oni bili amnestirani i bili obavezivani na izvinjenje i na tzv. društveno-korisni rad na koji način bi se odužili zajednici i to je bio jedan od načina uključivanja njih u ovaj proces. Da li smatrate da treba uključiti u rad komisije, ne u rad komisije nego u taj proces rada i počinioce? Da li njima treba dati prostor za eventualno iznošenje njihovog viđenja, odnosno ne viđenja nego priznanja onoga što su činili? Ljiljana Stojanović.

Ljiljana Stojanović: Ja bih rekla samo kratko ove stvari, mislim da je veoma važno kakav bi bio odnos žrtava, porodica žrtava prema toj činjenici da bi trebalo i počinioce da budu uključeni u čitavu priču. Ono što smo čuli u Bečićima jeste veliko ogorčenje svih predstavnika žrtava koji su bili tu. Prosto i oko te ideje da ljudima koji bi otkrili neke istine o masovnim grobnicama ili o tome gde se nalaze ljudi koji su još uvek nestali na teritoriji bivše Jugoslavije da budu amnestirani. Nisam sigurna koliko bi taj deo o uključivanju počinioce naišao na razumevanje žrtava. Prosto mislim da to jeste veliki problem. Druga stvar, pazite, i sa moralnog aspekta šta on se sad pokajao, neko ko je činio svašta pokajao se sad i biće mu oprošteno zato što će reći činio je taj i taj i taj i taj. Valjda on ima deo svoje odgovornosti kako god bilo i koliko sad ono osećao nekakvu, ne znam, grižu savesti ili odjednom probuđenu ljudskost da prosto kaže šta se desilo sa tim ljudima koji se još uvek vode kao

nestali. I ja bih se bavila još jednom veoma važnom stvari u čitavoj ovoj priči. Mislim da je jako važno izvršiti pritisak na političare u regionu da se ova stvar pokrene na jedan način na državnom nivou, što bi se reklo, a mislim da to može jedino da se izvrši preko medija. Znači, ja se slažem da je važna komunikacija unutar civilnog sektora oko ove ideje, ali mislim da je jako važno učešće medija i s tim u vezi mislim da je jako važno javno slušanje žrtava, ali javno slušanje žrtava na medijima. Znači, ako je televizija, ako je RTS naš javni servis koji se finansira od poreza svih građana, tj. od pretplate svih građana, onda bi RTS morao da ima obavezu ako prikazuje suđenje Šešelju da prikaže ispovesti žrtava ma iz kojih zajednica one dolazile. To je jedini način da se, da prosto obični ljudi vide koliko je strahota napravljeno na prostorima bivše Jugoslavije i da vide prosto emociju na licu žrtava. Mislim da je to najjače oružje u suočavanju sa istinom i najjače oružje da se političari koji ipak najviše vode računa o tome koliko će glasova dobiti na sledećim izborima primoraju da se ozbiljno bave pravdom i odgovornošću za ono što je učinjeno na ovim prostorima.

Jelena Cakić: Samo da se dotaknemo te teme odnosa članova porodica žrtava prema eventualnom učešću počilaca i njihovim iskazima. Komisija nije sudski organ i komisija nikako ne bi mogla da ima ovlašćenja sudska i da može da izriče kazne. Ovo je vansudski mehanizam i treba ga razlikovati od onog sudskog. Ukoliko komisija dođe do, u svom radu dođe do izvesnih saznanja da je neko negde počinio krivično delo, može se, ta saznanja se mogu dostaviti tužilaštvu za dalji rad i procesuiranje tih lica. Međutim, nesporno je da krivična odgovornost individualna koja se utvrđuje po posebnoj krivično–pravnoj proceduri veoma često ostavlja van mehanizma i van, tako da kažemo, te institucionalne pravde mnogo toga što jeste kažnjivo i što jeste kršenje ljudskih prava. Različiti su bili mehanizmi iznošenja ovih stvari, ta amnestija za ono što su radili u jednoj od komisija je bila tretirana za lakša krivična dela. Koja su to lakša krivična dela procenjivao je tužilac, znači, tužiocu bi se dostavljala dokumentacija i eventualna saznanja. Ali na način da se uključe počiniooci dalo bi se pravo možda i žrtvama da direktno se suočavaju sa onim što, sa ljudima koji su im naneli patnju. U Južnoj Afici, prilikom rada južnoafričke komisije kada je žrtvama i članovima porodica žrtava dato pravo čak da direktno postavljaju pitanja i zahtevaju odgovore od ljudi koji su njima naneli te patnje. I to jeste izvesna satisfakcija za te ljude bila. U Istočnom Timoru postojao je proces tokom rada komisije, tzv. procedura pomirenja zajednice gde je taj počinilac priznavao delo i u isto vreme se izvinjavao za ono što je činio i bio obavezan na izvestan društveno–koristan rad kao način oduživanja zajednici gde je delo počinio. Naravno, ima se razumevanja za osećanja tih žrtava ali mora se razlikovati jer se, ne radi se o sudskom mehanizmu, komisija ne može da kažnjava, ona može da dâ preporuke i eventualno da materijal do koga je došla dostavi tužilaštvu na postupanje. To mora da se razume. Valentina Vukosavljević, Opština Leskovac.

Valentina Vukosavljević Pavlović: Više kao magistar sociologije koji se bavi lokalnom zajednicom i saraduje sa SOS–om, što poslovno, što na istraživačkim projektima, skoro smo završili jedan. Ne bih ja da tumačim Ljiljanu Stojanović, ali ono što bih htela da potenciram i ponovo se vratim, mada nisam htela prosto su išle teme mediji i odnos prema ovoj vašoj aktivnosti REKOM. Ja sam imala jednu dozu rezerve kada sam dobila poziv da dođem zato što sam stvarno stekla utisak kroz medije, nemojte da mi zamerite, potpuno, ne bih smela sebi to da dozvolim ni kao građanka ni kao sociolog da tako prilazim stvarima i onome što vi radite, a međutim, pretpostavljala sam da stvari ne izgledaju crno–belo, da nisu tako neuravnotežene i da imaju jednu svoju nijansiranost, ali se stekao takav utisak u javnom mnenju, da bi pridobili javno mnenje i da izgradimo ovu javnu platformu moramo da pridobijemo i političku volju. Političku volju ćemo pridobiti ako pridobijemo javno mnenje. Verujte mi ovde ima dosta predrasuda i dosta predubedenja o tome šta se dešava. Mislim da

ne znam zašto je došlo do toga, do tog nenijansiranog stava o kome je Vesna Karanfilović pričala. Ja jednostavno mogu da razmišljam analitički, metodološki drugačije kao sociolog da to ne izgleda tako. Danas prisustvujući ovoj, ovom, kako se već zove skupu ili već forumu, ne znam, konsultacije, bude predlog da se sa predstavnicima javne vlasti i transparentno, javno, za okruglim stolovima priča o ovoj misiji koja je vrlo važna, sa tim primarnim krikom sa kojim mi moramo da se suočimo ne samo na nivou žrtava rata nego na nivou i drugih stvari, da se jednostavno predstavi ova vaša misija na ovakav način kako sam ja to danas doživela, da žrtve nemaju boju, da jednostavno su; ljudi su stekli utisak da je to dosta jednostrano. Ja mislim da je već ovo o čemu ja govorim, da ste se vi već suočili sa, suočavali stalno na ovim okruglim stolovima ali priznajem da nisam u nekom, nekoj retrospektivi dugo pratila vaš rad, možda zadnjih nekoliko godina, ali sam i ja takav utisak stekla, što sam mislila možda je stvar ne medija nego kreiranja neke politike i onoga što vi radite na takav način. Danas ja sam stekla potpuno drugi utisak, sa Ljiljanom sam razgovarala, ona je bila u Bečićima. Ja sam joj odmah rekla otprilike kako negde razmišljam o tome i mislim da u tom smislu, **da se pridobije ta politička volja, da ako ona uopšte postoji, da se u medijima jednostavno predstavi, ne znam na koji način to mogu neke marketinške agencije** ili već o toj, o toj, kako da kažem, višedimenzionalnoj... da žrtve rata nisu samo jedni ili drugi kao što se steklo u javnosti, pogotovo što smo mi senzibilisani, pogotovo ovde na jugu na tu temu i da mislim da će ljudima biti lakše ako budu u situaciji da na to gledaju na takav principijelan način da su bile žrtve i sa jedne i sa druge strane i da jednostavno ih oslobodimo tog tereta i da lakše pristupe celoj ovoj priči i da bi REKOM imao svoju budućnost koja itekako je važna, ta misija. Ja metodološki uvek gledam kad radim nešto, uvek trebate suočiti sa samim sobom, pa onda krenuti dalje, bez toga jednostavno mi ne možemo da imamo nekakvu... To je u stvari jedan od principa razvoja, društvenog razvoja, mislim to je nešto što je osnovna stvar. Ne znam koliko sam bila jasna, prosto sam htela i kroz lično iskustvo i ono što je atmosfera koja nije stvarna, nije fakat takva, nije realno takva, ali se... Ali da bi ovo uspelo morate da se pridobije javno mnjenje, a javno mnjenje ćemo dobiti ako ima, postoji politička volja za ovako nešto, a vrlo je važna misija. Ja lično u ovom sistemu vrednosti i u metodološkom i u smislu i u vrednosnom sistemu za mene je jako važno ovo, i suočavanje sa destrukcijom društveno-političkog sistema, da ne razgovaramo ono što nije tema danas.

Jelena Cakić: Opet se vraćamo na ulogu medija u...

Valentina Vukosavljević: Ja sam htela da istaknem...

Jelena Cakić: Da, ali prosto je tema takva da ste došli do zaključka da je veoma važna uloga medija radi približavanja ljudima šta je ideja šta je svrha i ideja konsultativnog procesa.

Valentina Vukosavljević: ... o kriterijumima i procedurama, o tom konceptu, ja još uvek nisam dovoljno upućena na ovu temu, pa tako ne mogu biti konstruktivna i kreativna, ali recimo, okrugli stolovi su za mene transparentnost. Ja se i bavim time, tom participacijom u lokalnoj zajednici. Ta **transparentnost kroz sve vidove, i elektronske medije i okrugle stolove, da se ljudi, bilo bi jako važno i da to mediji proprate, da se stekne utisak da nisu samo Srbi krivi, da nisu samo...** Mislim da bi se ljudi i opustili, možda lakše i prišli. Stekao se takav utisak, ja opet potenciram, ne mogu da proučavam zašto je to tako, i da bi se stvorila jedna, da kažem saradnička atmosfera između ljudi na ovom prostoru koji su bili i veterani i koji su bili žrtve. Imam utisak da još uvek se gleda crno-belo. Upravo ona ciljna grupa koja je potrebna da bi REKOM uspeo.

Jelena Cakić: Naravno, slažemo se da nam je neophodna saradnja sa medijima i, kako je rekla Ljiljana, zvanično učešće državne televizije u celom procesu bi jako pomoglo da ova ideja dobije dosta pristalica, prosto, ali naravno treba da se prihvati da je to stvar od nacionalnog, šireg nacionalnog značaja. Imamo novog učesnika Ivana Novkovića, pozdrav, sa malim zakašnjenjem. Pošto se bližimo kraju današnje sesije, zamolila bih vas za iznošenje zaključaka sa današnjim radom i za eventualne vaše konkretne predloge. Gospodin Žika Tasić.

Živojin Tasić: Živojin Tasić, ja sam nezavisno, samostalno ovde. Imam neke nedoumice oko REKOM-a, budući da čitam ova uputstva Mark Freeman-a o tome šta treba da radi komisija za istinu, a ovo je regionalna komisija za istinu. Pa jedno od ovih tački ovde je i da bi komisija za istinu trebalo da se bavi teškim krivičnim delima, tako da je to potpuno jasno. Međutim, sada se postavlja pitanje ako tek treba osnovati komisiju 2010. godine, a do sada su nevladine organizacije veoma ozbiljno radile na otkrivanju baš tih, najtežih krivičnih dela i dela protiv humanitarnog prava da li je ovih teških, ozbiljnih krivičnih dela ostalo toliko da se jednostavno napravi ta komisija, da li dosadašnje nevladine i ove koje su aktuelne nevladine organizacije nemaju snagu da iznesu ta najteža dela kojima bi trebalo da se bavi komisija. To je jedno pitanje, znači, koje sad dovodi, čini mi se na početak neophodnosti stvari, kome je komisija potrebna. Da li ovo što sada imamo, organizacije koje to sada rade nisu dovoljno jake, nemaju dovoljnu organizaciju ili je potrebno da sada država uđe u organizovanje, budući da organizovanje komisije, odnosno formiranje komisije, odluku o tome treba da donese parlament, kako stoji ovde i ona da bude zvaničan organ, svakako ako je parlament doneo odluku o tome, a da bude njen rad nezavistan poput rada sudija, a mi znamo koliko su naše sudije nezavisne u svome radu. Znači, to je jedno pitanje, a drugo pitanje bi se odnosilo na to fokusiranje, a traga se za istinom. Znači, žrtve uvek imaju jedan subjektivan odnos prema događaju. Ako se rad komisije, ako bi se rad komisije, ako bude osnovana, jer je potrebno milion potpisa, ne znam već koliko, fokusirao samo na žrtve, da li bi to bilo samo upućivanje na moguće pravce traženja istine. Jer saznati istinu od žrtve to znači saznati istinu koja je subjektivna, viđena iz jednog ugla. S tim u vezi ne treba izbegavati i počinioce, treba ga juriti, goniti da i on sam, kao što kažete, da prizna zločin, mada je to opet malo besmisleno i morate priznati farsa – priznao. Ako se juri za krivično delo teško, to teško krivično delo mora da završi na sudu i da bude sudski gonjen i kažnjen. Tu nema dvoumljenja. To mora da bude tako, a da onaj drugi deo o kome se ovde govori – to priznanje, ta pouka za budućnost, to oslobađanje krivice, ko je pravio krivicu u moje ime, to da bude samo dodatni rezultat rada te eventualne komisije koja se bude napravila. Sad mi je sve drugo pobjeglo, izvinjavam se.

Nataša Kandić: Pitanja su odlična i otvaraju neka druga pitanja o kojima se nije razgovaralo ni danas a i na nekim drugim konsultacijama, ali ja već vidim da ćemo mi da vas pozovemo za neke druge konsultacije pa da govorite. Kad govorite o tome, vi sad precenjujete nevladine organizacije, vi mislite da su one, ne znam šta, skupile, dokumentovale. Pa nije tako. Imamo dve međunarodne, uglavnom, dve-tri međunarodne velike nevladine organizacije koje su se bavile dokumentovanjem ratnih zločina i vrlo malo nevladinih organizacija sa ovih prostora koje su se bavile dokumentovanjem ratnih zločina. Njihova funkcija je uvek bila da... šta je bila: oni su saznavali mnoge stvari, mnoga ta krivična dela pre nego Međunarodni krivični Tribunal, pa su pomagali u tome. Znači, svaka njihova informacija bila je samo relevantna informacija za Tužilaštvo. Nikada to nije činjenica, nikada to nije dokaz koji se odmah koristi za sud. Ali pazite, ima toliko još slučajeva neistraženih, neizgovorenih da mislim da ni ako se formira ova komisija REKOM to neće biti dovoljno. Verujem da će REKOM uspeti ako bude fokusiran na masovne zločine pa da dođe do te matrice i da registruje sve to. Tako da mislim da u tom smislu REKOM jeste važan, zato što nama treba zbilja komisija, treba nam

instrument koji će sve ono što je i dokazano i što već postoji u formi činjenica sve to da prikupi, da sistematizuje i da nam omogući da znamo. Ja kad bih, na primer, vas pitala kad vi kažete „pa sve to već postoji, šta će nam onda REKOM“, kad bih pitala vas ili nekog drugog pa da vidimo šta znate o tome što se dogodilo, bojim se da bi toga bilo manje, da bi to sve bilo neki utisak ili „pa priča se to, pa priča se to“. Nama je potrebno da prekinemo s tim „priča se to“ nego da postoje činjenice koje niko više ne može da poriče. Ne može sad da kaže „e pa nije tako kako je ovaj tvrdio“ zato što će sve to biti potvrđeno iz više nezavisnih izvora. Ono što je Haški tribunal utvrdio to niko više ne može da dovodi u sumnju zato što je utvrđeno van svake razumne sumnje. Prema tome, nema dodatnog mehanizma koji bi to, nekog drugog, osporavao osim da dođe do revizije sudskog postupka. A kad ste pomenuli ovo da ne mislite da se istina može samo saznati na osnovu iskaza žrtava, sve komisije se zasnivaju i to je osnovni metod rada na iskazima, izjavama žrtava. I kažete mi ko može da ospori – ubijeni su, ne znam, čoveku ubijena su žena, deca, to je činjenica, nema, postoji forenzička činjenica koju, žrtve će da izgovore, ali ona postoji, pazite, ona je potkrepljena i time što postoje posmrtni ostaci, ali čak i u slučaju nestalih, to su činjenice, on je nestao, nema šta sad tu, nikakva sumnja. Sve što je ubistvo, sve što je smrt to je na nivou činjenica, proverljiva. Prema tome, nama su, zašto žrtve potrebne? Pa te njihove ispovesti su, one mogu, tačno, da budu emocionalno da kažem izrečene na jedan ili drugi način, ali činjenice stoje. On ne može da izgovori, ne znam na koliko načina, da mu je ubijeno dete, može samo na jedan jedini način: ubijeno je dete. Može da opiše kako je to došlo na, možda, jednog dana na jedan način, drugog dana sa više podataka, ali znači sve te činjenice koje se tiču smrti, nestanaka su proverljive. I u tom smislu nema osnova da dovodimo u sumnju da će se činjenice i istina utvrđivati na osnovu iskaza žrtava. Nama su strašno potrebne žrtve i te njihove ispovesti zato što je potrebno da mi stvorimo neku, da izgradimo neku solidarnost, da postoji neko saosećanje. Naravno da će komisija imati vrlo jasna uputstva, proceduru za proveru podataka. Inače, taman posla, ta komisija bi odmah pala, ne bi imala nikakav kredibilitet kada bi došlo do toga da se javno, u javnim slušanjima pojavljuju oni koji iznose netačne podatke. Zato je to taj, to je vrlo jedan osetljiv, strašno važan, zato što moraju to raditi na proveru podataka stručnjaci, znači oni koji imaju ogromno znanje, iskustvo i stručni su za to, onaj ko sve zna, ko može da proveriti, ko lako može da poziva podatke i činjenice iz raznih izvora. I šta ste ono još rekli, otvorili ste još jedno pitanje koje mi se činilo sjajno?

Staša Zajović: Počinioci.

Nataša Kandić: A, počinioci. Vidite šta ja, ja na primer računam na jednu drugu kategoriju ljudi. Ja mislim da nećemo mi dobiti počinioce ukoliko se ne primeni nešto što možemo da zovemo amnestija ili da se ima u vidu da postoji, na primer, zakonodavstvo u Srbiji koje potpuno amnestira počinioce neposredne, samo pod uslovom da nisu organizatori, da nisu organizovali i naredili zločin, a ako su učestvovali mogu da pobiju... Evo dvojica koji su učestvovali u ubijanju onih hrvatskih zarobljenika na Ovčari, oni su, svako od njih je ubio pa najmanje trideset, četrdeset zarobljenika, oni su amnestirani, oni ne odgovaraju, oni neće biti kažnjeni, ali na njih, oni su svedoci–saradnici, oni su zaštićeni, oni su, njih čuva policija, ali zahvaljujući njima tužilaštvo je došlo do podataka o drugima. I ja mislim da je to loše rešenje, da se ne može amnestirati neko ko je počinio takvo krivično delo, to je zločin protiv čovečnosti, zločin protiv ratnih zarobljenika koji stvarno prevazilazi običan, neki klasičan ratni zločin, ali po zakonu Srbije on je potpuno zaštićen i amnestiran. Znači, mora se, kada se govori o počiniocima i njihovom učešću ili njihovom znanju, mora se govoriti o tome, možda je... ali o tome moraju da odluče žrtve. Ne možemo mi u odnosu na njih, da li će, na primer, porodice nestalih, da li će oni da kažu „nama je važnije da dođemo do posmrtnih ostataka svojih nego da sad mi idemo, tražimo pravdu, hoćemo onoga ko ih je ubio“, a da nikada ne

dođu do posmrtnih ostataka. Oni najtačnije i najbolje mogu da kažu šta je, šta tu treba da ima prioritet, ali kada... Ali postoji jedna druga kategorija koja, od koje se može očekivati ako se stvori, ono što kaže, pozitivna klima, podrška javnog mnjenja i onda iza toga politička volja, to su učesnici, to su ovi veterani, to su učesnici ratova koji nisu činili ratne zločine. Pazite, ima hiljade i hiljade njih koji su bili u uniformi, bili pripadnici raznih policijskih, vojnih jedinica, korpusa, bataljona, brigada, ali nisu činili ratne zločine. E sad, ja sam, na primer, primetila posle promene vlasti u Srbiji da su pripadnici srpske policije bili jako spremni i očekivali sad će se nešto desiti posle toga oktobra, svi oni koji su činili zločine moraću da napuste policiju, a ostaće profesionalci. I objektivno, opet objektivno moja procena da, na primer, pedeset, šezdeset posto policije je bilo vrlo profesionalno, ali znači ne sto posto. E sad, pokazalo se zapravo da vlast nije bila spremna za to, da nije znala kako da se nosi sa tim problemom, da policija posle rata mora da bude reformisana, mora da bude profesionalna policija, da policajci i oni sami ne vole one koji su ubijali, ne vole. Ali to je, vremenom vlast ništa nije uradila i to je postala jedna zabranjena tema, tako da mi sad imamo jači glas onih koji su saveznici u ćutanju, a profesionalci su se potpuno povukli, oni nemaju podršku, a njih je više u policiji, ali nemaju podršku. I ako stvorimo to da je politička klima, da se znači, ceni to što je neko bio profesionalac, što se ponašao po zakonu, poštovao zakon, onda ćemo mi imati tu situaciju da će o tome šta se događalo pričati i oficiri i ovi pripadnici, oni koji su regularno služili vojsku, oni koji su bili rezervisti, oni će pričati o tome što se dogodilo. I ja mislim da bismo mi mogli biti jedinstven slučaj po tome da, da se to može dogoditi. Mi u Fondu za humanitarno pravo sve što smo dokumentovali na taj način da je jasno potvrđeno došli smo preko pripadnika policije i vojske, ne preko počinioaca i ne preko žrtava.

Jelena Cakić: Kada je u pitanju uloga počinilaca u konsultativnom procesu, odnosno u radu komisije, veoma je važno takođe i pitanje otvaranja državnih dosijea, policijskih, vojnih, pitanje pristupa državnim arhivama i na koji način komisija može da osigura pristup informacijama iz takvih arhiva, da li za to postoji politička volja ili ne i šta je do sada, ako ima nekih pomaka, šta je do sada učinjeno na tom planu, na koji način će se omogućiti komisiji da iz zvaničnih državnih dosijea koristi i saznaje činjenice, a verovatno će biti dostupna i arhiva Haškog tribunala, kao i arhive nacionalnih sudova koji se bave suđenjima za ratne zločine. Takođe, tu se postavlja pitanje i čuvanja službene tajne, profesionalne tajne onih ljudi koji su učestvovali u određenim kršenjima ljudskih prava, na koji način će oni biti oslobođeni čuvanja te tajne, jer oni koji već učestvuju u sudskim procesima, već je bilo oslobađanja čuvanja te službene i profesionalne tajne. Da li će država otvoriti svoje dosijee i omogućiti pristup i osloboditi pripadnike; i dan danas u policijskim i u vojnim krugovima postoje ljudi koji su učestvovali u kršenjima ljudskih prava, čak i u ratnim zločinima, što pouzdano znamo, a koji se još uvek nalaze na čelnim i rukovodećim funkcijama i koji nisu sklonjeni. Zamolila bih vas da polako privodimo sesiju kraju, završićemo sa zaključcima za danas. Staša Zajović.

Staša Zajović: Ja sam mislila da postavim jedno pitanje u okviru mandata i teških kršenja ljudskih prava, zločina. Nismo pomenuli masovne grobnice, kojih ovde ima u ovom kraju. Da li neko želi o tome da kaže?

Jelena Cakić: Nemamo saznanja među učesnicima o postojanju masovnih grobnica na ovom prostoru. Zaključke će izneti Staša Zajović, Žene u crnom.

Staša Zajović: Ja nisam mislila na masovne grobnice nego da bude uključeno u mandat REKOM, a ne podaci o Mačkatici... Da. Pa nekako, ako ovo svrstamo u nekih pet, na primer, tačaka ja sam nekako bilježila što ste govorili, dakle, ne ono što smo mi govorili uglavnom,

nego ono što smo čuli od vas. Pa u okviru mandata REKOM-a, koje vrste zločina i kršenja ljudskih prava, pa ovako ću redom: to bi bile prisilna mobilizacija, mobilizacija izbeglica, pljačka i kao zločin, ali razgovor o pljački [i drugim zločinima] kao jedan od načina za stvaranje pozitivne klime ili katarze u društvu, kao jedna drugačija komunikacija u zajednici, ne znam ni kako bih to nazvala... Razgovor o tome zato što u Leskovcu svaki put, mi koji radimo jako puno u Leskovcu, jedna od stvari o kojima ljudi jako puno pričaju jeste taj jaga, sramota i stid koji je nanet većini stanovništva putem te pljačke, tako, jel' te, kako se to zove, kako bi to bilo, koja bi to bila vrsta, edukativno podizanje svijesti, promena klime u zajednici, ono što se zove pozitivna, stvaranje pozitivne klime je drugačije, dobrosusedskih odnosa, odnosa poverenja, ne znam, moramo da smislimo neku... Onda takođe mandat bi trebao da bude da se bavi teškim kršenjima ljudskih prava, koji se odnosi na žrtve progona režima na osnovu antiratnog stava, vi me možete ispraviti, antiratnog stava, odbrane ljudskih prava i tako dalje. Takođe se govorilo da bi trebalo da uključi mandat, u mandat REKOM-a odgovornost institucija i među institucijama najviše se govorilo o medijima, o medijima se govorilo na mnoštvo načina. Zatim u školskom sistemu, ali to je u preporuke za institucionalne reforme, na par puta...

Nataša Kandić: Ono što je Jelena rekla da izveštaj, na osnovu izveštaja se...

Staša Zajović: Jeste, da, to, institucionalne reforme, promena obrazovnog sistema i sadržaja, koliko ja, jel' to je posebno, mislila sam da posebna stavka bude institucionalne reforme, preporuke za institucionalne reforme. Ovo je sad samo mandat, Nataša, mislim da se ne bavi samo, da se bavi institucijama, da se navede činjenice o institucijama koje se smatraju odgovornim za teška kršenja ljudskih prava ili za podsticanje na vršenje zločina, tako sam razumela, među njima su na prvom mjestu označeni mediji, jel' to smo do sad čuli, mislim. Ali mediji imaju mnogostruke, mediji imaju mnostruke... mediji imaju i tu ulogu, ali imaju mediji ovdje i veoma pozitivnu ulogu, ulogu u stvaranju drugačije klime u društvu, onda drugačijih, ovaj, jedan od načina na koji se sama ideja Koalicije za REKOM može promovisati i učiniti bliskim ljudima u zajednici. Onda, od mandata, samo idem sad po mandatu, mislim da od mandata, javno slušanje, model kao komisija, javno slušanje žrtava, jel' tako mislim, to je sve potpuno jasno. E sad, na ovaj drugi dio koji možda bude, preporuke za institucionalne reforme, samo da nabrojim par onih koje smo čuli danas, slobodno me možete ispravljati. Dakle, promena obrazovnog sistema, obrazovnih sadržaja, mislim da ove institucionalne reforme su takođe neka vrsta, kako se može nazvati, lustracije a koju ste vi tražile, lustracija je vezano za profesionalizaciju, lustracija u smislu profesionalizacije, departizacija policije, demokratske kontrole; nije to tako rečeno, ali ja sam tako shvatila, kontrole vojske i policije, departizacija policije, tj. profesionalizacija policije, jel' tako. To je Nataša govorila, govorili su i drugi. Preporuke su takođe, dobro izazove sam posebno stavila, preporuka je, eto, obrazovnog sistema najviše bilo i mediji, jer Ljiljana se zalagala za neku vrstu lustracije u medijima, jel' tako sam razumela. E sad da vidimo, veliki izazovi su ovde pred nama, čini mi se neki od izazova isto ima koje smo postavile, za mene izazov koji sam čula od vas, reći ću da mi je izazov, nema predstavnika vlasti mnogo, nema predstavnika žrtava, udruženja žrtava mnogo, to je veliki, to je nekako izazov, mislim i to je neko ovako, mislim da je to jedan od, ne znam, izazova ili problema. Nisu zvani predstavnici vlasti, nema predstavnika suda...

Nevena Kostić: Mi smo pokušali da dođemo do predstavnika žrtava, ali prosto nismo našli ni jednu, a vlast, vlast jesmo. Da, mi smo zvali javnog tužioca opštinskog i okružnog, takođe smo zvali i predsednika suda i opštinskog i okružnog, ali ni jedan od njih nije došao.

Staša Zajović: Dakle, ako se, to što je Valentina govorila, koja radi u vlasti, da ukoliko postoji jedna sprega, ne sprega nego direktna veza između javnog mnjenja i političke volje, mislim da će biti veliki problem zato što se naši ljudi, znamo, sad neću da tumačim, ali mislim da se klima može promijeniti, ne može se samo djelovanjem civilnog društva, civilno društvo ima ogromna ograničenja, nema mandat države i ne može da stvara institucionalni obrazovni sistem. Ukoliko u institucionalni obrazovni sistem, naše vrijednosti, ovo što mi ovdje govorimo ne uđe i ne utiče na promene obrazovnog sistema onda je to veoma veliki problem. Mi koji imamo iskustvo makar godinu dana uticaja direktno na institucionalni obrazovni program znamo šta to znači i koliko je to, koliki je učinak toga i to se ovdje većina vas i nas zalažemo stalno. Ne, zato naša uloga je ogromna, ali imamo mi ogromna ograničenja, jer da mi imamo svemoć i da možemo da apsolutizujemo ne bi bila, ne bi postojao REKOM. Isto tako, da mislimo da pravni sistem je svemoćan ne bismo onda vršili pritisak na to. Da je... Sve je to inkluzivno, ovo, ovaj model i ovo što radimo jeste potpuno inkluzivno i ništa nije, ništa ne isključuje, ništa ne može da se apsolutizuje, ali za mene je to veliki, mislim i za vas, rekli ste da je veliki izazov taj nedostatak, to što nisu se odazvali. Taj nedostatak saradnički, a to je povezano sa dolaskom predstavnika institucija. Jer Valentina je rekla da treba stvoriti saradničku atmosferu, da oni imaju neko osećanje da... Možemo da radimo nešto što je doprinos i promeni klime i institucionalnim reformama i da je učešće lokalne zajednice važno i bilo je predloga, da li je to, ja ne znam da li je to institucionalna preporuka za institucionalne reforme ili za poboljšanje rada REKOM-a način kako se mogu uključiti lokalne zajednice preko foruma i preko medija, jel' tako. Poboljšanje rada modela REKOM-a, ne znam kako bi to, jer to nije ni preporuka. Dileme postoje, dileme, evo, dileme, da li se može reći uključivanje počinioca radi, kako se, u šta se to može smatrati Nataša, to što je više, par njih reklo da bi mogli da se uključe počinioci, javno slušanje žrtava, ali i počinioca, jel' tako.

Živojin Tasić: Izvinjavam se, nisam ja mislio da se počinioci uključe tako nego da se prilikom rada komisije, znači, čuje i ta strana, da se kad žrtva uputi na nekog, da komisija dođe do njega i da nastavi svoje istraživanje, znači da i tu dođe do podataka koji će dati celovitu istinu, o tome se radi. Ne da se žrtve uključuju u rad komisije to je besmisleno. Isto kao što je besmisleno ovo što, izvinjavam se, ali to moram da kažem svodite kroz zaključak da se institucije države, institucije vlasti ili bilo koje druge institucije uključuju u rad komisije. Komisija je nezavistan organ. Oni mogu da se animiraju u ovom periodu konsultacija, da se dođe do formiranja, pa tako sledite zaključak, ja mislim da je tako gospođo Nataša.

Staša Zajović: Jeste, ja se onda izvinjavam nije bilo jasno, jer je neko rekao da je... dva suprotstavljena stava da je apsolutno nepoželjno da se uključuju institucije, da se država uključuje zato što sve, kako da kažem, pretvara u svoju suprotnost i politizuje u funkciju političkih borbi.

Vjačeslav Nešić: U svom izlaganju zaboravio sam da kažem nešto, a to je da ja mislim da ćete sa mnom da se složite u zaključku da uđe da nikada dosad od '90-ih godina mediji nisu bili zatvoreniji za kritičku reč prema vlastima nego što su sad. Sad su gori nego u vreme Slobodana Miloševića. Znam, to sam hteo, to nam nije tema što se svega toga tiče, ali ovo me interesuje zašto koristimo termin *lustracija*, a ne koristimo termin *denacifikacija*. Lustracija je širok pojam i koliko se sećam do 2000. godine na svim seminarima nevladinog sektora koristio se termin *denacifikacija*, tek posle 2000. godine počeo je da se termin, koristi termin *lustracija*, a koji je toliko širok da ga, da može svako sa svog stanovišta da ga tumači i koristi. Zbog toga, eto, u tome je pored ostalog, to može da bude, što nam nije, vi što kažete

što nije tema, sigurno da nije, ali ovo jeste. Što se tiče terminološke situacije, zbog čega koristimo lustraciju, a ne koristimo denacifikaciju koja je mnogo jasnija nego što je sam pojam lustracije? Možda zbog toga što je potpisana Deklaracija o političkom pomirenju dveju stranaka koje su na vlasti, pa nemamo pojam denacifikacije nego imamo pojam lustracije?

Staša Zajović: Mislim da koristili smo, evo, kako sad u ovoj situaciji ipak, ne znam, mislim da nije, ja se ipak ne slažem sa pojmom denacifikacije.

Vjačeslav Nešić: Da, a drugo vi kažete nije tema i to je tačno da nije tema, ali zatvorenost medija sprečiće milion potpisa za ovo. Da su mediji u sasvim drugačijoj situaciji, da nisu kao lokalni mediji koji primaju subvenciju lokalne vlasti i koji ne smeju da pisnu šta lokalna vlast radi. Što se tiče isto republičke vlasti, da su mediji kao što su bili sredinom '90-ih godina, pa ste tačno znali ko je na kojoj strani, onda bi mediji mogli da utiču vrlo mnogo da dođe do tih milion potpisa. Znači, to možda nije direktno, ali je indirektna posledica svega toga. Izvinjavam se.

Staša Zajović: I na kraju samo hoću da kažem ono što jeste jedan od modela mandata, zapravo zadataka i ciljeva komisije da stvori jednu drugačiju društvenu klimu, da bude neka vrsta stvaranja kolektivnog ili društvenog isceljenja, to je mnogo vas govorilo preko različitih modela, preko... Cilj je da se postignu drugačiji odnosi među nama, drugačiji odnosi u zajednici u kojoj živimo, u gradu, jer sa tako povišenim tenzijama je jako teško živeti, drugačije odnose i u porodici, a i tako, kako ja to zovem, mislim, čin refleksija na različitim nivoima. I takođe da promena klime se postiže, ne samo preko promene obrazovnog modela, obrazovnih sadržaja, ali i preko onog, redefinisanja određenih pojmova. Neko od vas je mnogo insistirao na tom redefinisanju patriotizma i demilitarizacije, ja to zovem dekonstrukcija, ali demilitarizacija patriotizma, to je jako bitno zato što onda mi koji se bavimo ovim, odnosno svi vi se bavite ovim, mi onda počeli smo da usvajamo, internalizujemo načine na koje nas oni gledaju, a to je potpuno nepravedno jer je rečeno, mislim, da ovim što radimo mi doprinosimo stvaranju dobrosusedskih odnosa u regionu, jedne klime povjerenja, bezbednosti i sigurnosti kako u našim lokalnim zajednicama tako i na širem prostoru, i da postoji potreba za stvaranjem prostora na svim nivoima i kod vas u lokalnu i kod nas svih u svim našim zajednicama da se razgovara na ovom. Ovo nekad nije atraktivno razgovarati i taj oblik civilnog društva koji mi praktikujemo, sve mi ovde praktikujemo, znamo šta to znači. Posebno to znači za žene, ali ne samo žene, nego i za muškarce. To je jako, jako bitno i u ovom je ogromna snaga, odgovornost civilnog društva da pokaže da, da odgovorim i sad završavam, da odgovorim Nebojši da je ovo toliko veliki izazov za civilno društvo, toliko snažna koheziona sila, jedina inicijativa od '91. godine koja nas je sve povezala i pred nama postavila jedan ogroman izazov, naše organizovanosti i solidarnosti, uzajamne podrške i vi ste rekli ispunjavanje misije, koju ja tako ne zovem, u odnosu na države i pritisak na njih da se ponašaju odgovorno, onako kako se mi ponašamo ili trudimo se da se ponašamo.

Jelena Cakić: Nebojša Kitanović.

Nebojša Kitanović: Hvala lepo, ja ću samo kratko da se nadovežem na priču. Ja mislim da gospodin Nešić koji je pričao o zatvorenosti medija, evo šta se meni desilo. Neću imenovati niti organizaciju, niti projekat, ništa. U Leskovcu postoji nevladina organizacija. Kroz neki projekat koju finansira NED oni izdaju časopis za mlade i na zadnjoj strani piše *bez cenzure*. Ja sam poslao jedan kritički tekst trenutne situacije ne samo u Leskovcu nego u Srbiji, moj tekst nije objavljen, nisam dobio nikakav odgovor, ali u razgovoru sa ljudima, ne urednikom

direktno, nego sa drugim ljudima dobio sam informaciju da ja radim protiv njih, da ja ne zastupam njihove interese. Koji su to njihovi interesi? Znači, samo da se nadovežem o zatvorenosti jednostavno medija. Ako je to bez cenzure, NED finansira projekat za mlade ja ne smem da kažem šta mislim i to ne mogu drugi ljudi da čuju. Nevladina organizacija iz Leskovca. Hvala.

Jelena Cakić: Dobro, hvala Nebojša. Nataša i polako se bližimo kraju.

Nataša Kandić: Ja sam samo htela da ne zaboravimo, pošto je gospodin Tasić pomenuo i taj odnos zapravo kada se dođe do podataka o krivičnom delu i sudova. To jeste vrlo važno i mi u Koaliciji apsolutno imamo jedan čvrst stav da REKOM nije nikakva zamena za sudove, ali je REKOM sa... jer će biti u situaciji da će pribaviti veoma važne dokaze koji mogu podstaknu otvaranje brojnih istraga, a mogu isto tako da pomognu i suđenja u toku. Tako da, znači, REKOM u svakom slučaju će imati taj jedan odnos da dokazima, činjenicama pomaže i podstiče procesuiranje ratnih zločina.

Jelena Cakić: Hvala vam svima na učešću. Još samo da čujemo Nevenu oko pristupnice.

Nevena Kostić: Evo još jednom vam se na kraju obraćam, da vam se zahvalim što ste došli i konstruktivno učestvovali u konsultacijama za REKOM i želela bih još jednom da vas podsetim da na ovom lifletu na kraju postoji mogućnost pristupanja Koaliciji za REKOM. Molim pojedince, ali i nevladine organizacije i grupe koje žele da se uključe i podrže ovaj rad da popune pristupnicu i dostave meni ili Nataši, kako bismo stvorili što širi front organizacija i pojedinaca koji se zalažu za aktivnosti. I još jedna tehnička stvar, nakon rada imamo zakazan ručak u *Zlatnom burencetu*, to je nekih pet minuta odavde i sve vas pozivam da nam se pridružite na ručku.

Jelena Cakić: Hvala svima još jednom.